

AHMET ATİLLÂ ŞENTÜRK

OSMANLI ŞİİRİ KILAVUZU

2

BÂB - ÇÜST ERİ

OSEDAM
OSMANLI EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

OSEDAM

OSMANLI EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

AHMET ATİLLÂ ŞENTÜRK

OSMANLI ŞİİRİ KILAVUZU

2

BÂB - ÇÜST ERİ

“dün” den öğrendiklerimizle
“bugün”ü yaşamak
“yarın” larımızı aydınlatır.

*Bu kitabın neşri için maddî ve manevî destek veren
aziz kardeşim Sinan Özdoğan artık aramızda değil.
Rahmet ve mağfiret dileklerle yâd ediyorum.*

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI / Library Cataloging-in-Publication Data (CIP)

Ahmet Atillâ Şentürk, Osmanlı Şiiri Kılavuzu

ISBN: 978-605-66259-0-9 (takım) 978-605-66259-2-3 (cilt 2) Ebat: 21,6 x 27,9 cm 591 s.

1- Edebiyat 2- Eski Türk Edebiyatı 3- Divan Şiiri 4- Türk Kültürü 5- Ottoman Poetry

B

BÂB (bâb, bâb-i devlet, bâb-i sa'âdet, der, kapı) Mimarî bir unsur olarak "kapı" anlamına gelen bu kelime, aynı zamanda makamı temsil eder. Türk mimarisinde cami ve medrese kapılarının çok görkemli inşa edilmesinin sebebi camilerin Allah'ın evi, medreselerin de Allah kelamının okutulduğu mekânlar olmasındandır. Aynı şekilde sultanın makamı olan saray kapılarının yüce ve yüksek inşası, devletin kutsiyetinden ve sultanların Allah'ın halifeleri olarak kabulünden kaynaklanır. Eski şiirde Allah yahut insan olduğu konusunda hüviyeti daima gizli ve gizemli tutulan "sevgili" tipinin hanesi daima çok yüce olduğu gibi, kapısı ve hattâ kapısının eşîği dahi Edimli Nazmî'nin şu beytinde olduğu gibi makamların en yücesi olarak kabul edilir: *Bâb-i dil-berdür cenâb-i devlet ü 'izzet-me'âb / Aña yüz sürenler olur kâm-bîn ü kâm-yâb* ENDS, g.715/1. krş. *Kapıya yüzüm sürdüğüm nükte budur kim / Bâb üzre yaraşır kim ola levh-i müzehheb* APDA, g.10/5. Bu sebeple Türk geleneğinde bu gibi yüce makamlara girilirken eşîğe asla basılmaz, içeri girilirken de eşik niyetine kapının kenarı öpülerek saygı gösterilir.

128

= **Âsitân / südde**: Aslında eşik anlamına gelen bu kelimeler, her kapının bir eşîği bulunması ve Türklerde "eşik" kavramının ayrı bir saygınlığı bulunması sebebiyle (bk. "Âsitân") makam ve yücelik sembolü olan "kapı" anlamında da kullanılmıştır. Şehâbî'nin "Gece gündüz sevgilinin köpekleriyle devlet / saadet eşîğini bekleriz" dediği beytinde her iki kelime eş anlamlı ve tevriyeli olarak

kullanılmıştır: *Ey Şehâbî gice vü gündüz kilâb-i yâr ile / Âsitân-i devlet ü bâb-i sa'âdet bekleriz* SDCB, g.159/5. Peştelî Hisâlî'nin şu beytinde olduğu gibi "südde" ve "bâb" kelimeleri de gerçek anlamları dışında mecazen tevriye yoluyla eş anlamlı olarak kullanılmışlardır: *Bilmezsin gayri kapu der-be-der olup gezemem / Südde-i devletümi bâb-i sa'âdet bilürin* PHÖE, g.340/2.

= **Konu, bölüm**: Kelimenin anlamlarından biri de "konu" ve "bahis"tir. Mesela "bu bâbda" [= bu konuda] ifadesi belli bir konu ve ilgi alanını ifade eder. Şihâbî'nin "Kulunu bu senin konun / harcın değil diye kapından kovma" dediği şu beytinde geçen birinci "bâb" kelimesi bu anlamdadır: *Bendeyi bâbuş degül diyü kapuñdan itme red / Devletiñde pâdişâhum bâb-i devlet bekleriz* PBKG, g.3268/2. Eski kitapların telif planında konuların "bâb-i evvel" [= birinci bölüm] yahut "bâb-i tahâret" [= temizlik bahsi] gibi sıra veya konu başlıklarıyla tasnif edildikleri malumdur.

= **Makam, kademe**: Günümüzde de biraz daha farklı anlamda kullanımı kısmen devam eden "devlet kapısı" tabiri, eski dilde aynı zamanda bir güven ve güç anlamı ifade ediyordu. Bu bakımdan devlet kapısına intisap etmiş olmak, Nazmî'nin şu beytinde olduğu gibi bir bakıma güç ve otorite elde etmek anlamına gelir. *Tâ ki olduñ der-i devletde yine defter-dâr / Bâb-i hâcât-i cihân oldı sa'âdet kapuñ* ENDS, b.43803. Üsküdarlı Aşkî'nin "Talihimin gözü uyanık ve izzet / itibar makamında huzurum varken..." dediği şu beytinde geçen "bâb-i 'izzet" tabiri güç ve itibar makamı demektir: *Çeşm-i devlet 'İşkiyâ bidâr iken / Bâb-i 'izzetde huzûrum var iken // Hece düşdüm vâsıl-i didâr iken / Yaluñuz kaldum dirîgâ yaluñuz* ÜASU, k.93/5.

+ **Derbân**: Kapıcı anlamına gelen bu tabir özellikle saray kapılarının muhafızları hakkında (bk. "Kapıcı") kullanıldığından, sevgilinin kapısından bahsedilmesi hâlinde şairler bir şekilde "derbân"dan da bahsederler: *Bâb-i 'âlîsinde meh bir*

Editör: Bedriye Gülay Açar; **Tashihler:** İsmet İpek, Bilal Alpaydın, Özlem Başboğa; **Kapak düzeni:** Sercan Arslan; **Sayfa düzeni:** İrfan Güngörür; **Kapak tasarımı:** Ferah Bahar Şentürk; **Baskı/cilt:** Mimoza Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş. Davutpaşa Cad. No: 123 Kat 3 Topkapı İstanbul Tel: +90 212 482 9910 (Sertifika No: 33198); **1. Baskı:** Ocak 2017. **Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi OSEDAM** Davutpaşa Cad. No: 123/3-1 Topkapı İstanbul (Sertifika No: 33329) **e-mail:** osedam2016@gmail.com **web:** www.osedam.com www.facebook.com/OSEDAM **Tel:** +90 541 507 8118 **Elektronik ortam ve tüm baskı hakları OSEDAM'a aittir.** **ISBN:** 978-605-66259-0-9 (takım) 978-605-66259-2-3 (cilt 2)

g.231/4 dediği şu beytinde olduğu gibi gümrük vergisi anlamına gelir.

O Büyük kıymet: “Bâc ü harâc” aynı zamanda bir ülkenin yıllık vergisi anlamına geldiğinden, Çin ve Mısır vergisi yahut Rum diyarının geliri gibi büyük değerleri ifade makamında da çokça kullanılır. Necâfî’nin “Ey yanağındaki beni Anadolu’nun bütün vergisi kadar kıymetli sevgili, senin saçın Hoten miskinden vergi alsa yeridir” dediği şu beytinde geçen “harâc” tabiri “çok büyük miktarda değer / kıymet / gelir” anlamında kullanılmıştır: *İy hâl-i ruhuş memleket-i Rûm harâcî / Câ’iz ki saçın misk-i Hotenden ala bâcî* NBMK, g.565/1. Nefî’nin “Eğer benim şiirim incileri Keykubad’ın tacına dizilecek olsaydı, ona bütün dünyanın gelir ve vergileri eş değer olmazdı” dediği şu beytinde de tabir “büyük kıymet” anlamında kullanılmıştır: *Harâc ü bâc-i mülk-i âlem olmazdı aya kıymet / Dizilse ger dür-i nazmum külâh-i Keykubâd üzre* NDMA, k.43/43.

O Üstünlük, hakimiyet: Güç ve hakimiyet sahipleri vergi alabileceğinden, “bac almak” tabiri otorite ve hakimiyeti temsil eder. Hadîdî’nin “Senin ayağının toprağını başına taç edinen her dilenci, yüceliği sebebiyle Cem’den ve Bizans hükümdarlarından vergi alır oldu” dediği şu beyti böyledir: *Her gedâ kim hâk-i pâyûş başına idindi tâc / Aldı Cemden rif’at ile bâc ü Kayserden harâc* ENMN, g.663/3. Antepli Aynî’nin şu beytinde de zorla haraç almak, o devletlere üstün gelmek anlamında kullanılmıştır: *Ahz idüp sâ’ir düvelden zûr ile bâc ü harâc / Sen bu dîn ü devlete virdüñ nizâm ü ibtihâc* ADMA, terc.1-XVI/93. Yine Zâtî’nin “Yedi iklimin haracı o padişahın ayağına su gibi aksın” demesi, bütün dünya o sultanın hakimiyetine girsin demektir: *Bâc u harâcî cümle ekâlîm-i seb’anuñ / Su bigi ayagına o şâhuñ revân ola* KZMÇ, terc.83/V-6.

♪ Taht ü tâc: Bâc ü harâc ve “taht ü tâc” yani vergi almak ve taç takılarak tahta oturmak, her ikisi de hükümdarlık vasıflarından olduğundan çoğu metinde Ahmedî’nin şu beytindeki gibi bir ahenk oluşturmak üzere birlikte geçerler: *Çün bu nevbet bizdedür bu taht ü tâc / Bize virbinmek gerek bâc ü harâc* AİYA, mes.2011. krş. *Harâc ü taht ü tâc ü hutbe vü bâc / Benümdür cümle âlem başa muhtâc* MŞHA, mes.996.

BACAK

Şarap kadehinin kenarından akan şaraba bacak denir. Şarabın koyuluğunu anlamak için bu akıntının

kadeh üzerinde bıraktığı renge bakıp koyu ise “bacaklı” derlermiş. Şarap hakkında bu tabirin kullanıldığı bir beyte rastlayamadık fakat Mecdî’nin şu beytinden erimiş mum akıntısına da bacak dendiği anlaşılıyor: *Var-ise öpmek ister yârüñ düşüp ayagın / Sarkup turur yanında gördüm anuñ bacagın* MGAE, g.76/1.

BACAKLI

Bir çeşit para birimi olup Flemenk altınına halk arasında “Bacaklı” derlermiş. Tırsî “Halk arasında adı ‘bacaklı’ olan şu has altın, sârf işlerinin idaresini bana teslim ederdi” dediği şu beytinde bu altından bahsetmektedir: *Teslim iderdi başa zimâm-i tasarrufu / Ş’ol hâs zer ki nâmı cihânda bacaklıdır* TDKY, g.65/3. krş. *Biraz bacaklı biraz funduk ile zer mahbûb / Bu idi evvel olan h’âhiş-i kebîr-i heves* MHED, g.70/4. Bu konuda bk. “Zer-i mahbûb”

BÂD bk. “Rüzgâr”

BÂDÂM bk. “Badem”

BÂDÂMÎ GÜL bk. “Badem çiçeği”

BÂDÂMÎ KEMHA bk. “Badem nakışlı kemha”

131

BÂDÂMÎ MÜHÜR (mühr-i bâdâmî)

Resmî evrakta kullanılan beyzî, dairevî v.b. şekillerdeki mühürler yanında nadiren de olsa badem biçiminde istifle tasarlanmış mühürlere de çok eski dönemlerden itibaren rastlanmaktadır. Şairler Emrî’nin şu beytinde olduğu gibi badem ve kalp şeklini andıran bu mühürlerle ilgili türlü hayal oyunları geliştirirler. Şaire göre ayrılık bir ases gibi (bk. “Ases”) gelerek kalbin bütün ürününe el koymuş, ardından da sevgilinin gözünün hayali bunları mühürlemiştir: *Şihne-i fûrkat girift itdi metâ’-i kalbümü / Geldi bir bâdâmî mühr urdu hayâl-i çeşm-i yâr* EDYS, g.92/2. Ahmed Müsellem Efendi’nin gönlü / kalbi, yazısı ters yazılmış

badem bir mühre benzettiği şu beyti de ilginçtir: *Göñül bir bâz-gün-hatt mühr-i bâdâmî misâlidür / Turur ber-kâ’ide dest-i muhâlîfde benân üzre* MDZT, g.142/4.

BÂDÂMÎ NAHL bk. “Badem dalı”

BÂDE bk. “Şarap”

BÂDE ÇAKMAK bk. “Çakmak”

BÂDE-i DÜŞİNE bk. “Mey-i düşüne”

BÂDE-FÜRÜŞ bk. “Mey-fürüş”

BA’DE HARÂBİ’L-BASRA

“Basra harap olduktan sonra” anlamındaki bu tabir günümüzde hâlen “İş işten geçtikten sonra” anlamında kullanılmaktadır. Daha çok Bağdat şehrinin Moğollar tarafından harap edilmesi ile ilişkilendirilen bu sözün menşesine dair pek çok rivayet mevcuttur. Şiirde Mostarlı Ziyâî’nin şu beytinde olduğu gibi, mamur bir şehre benzetilen gönlün kırılması ile ilgili kullanılır: *Yıkdı Bağdâd-i dili zulm ile ol şüh-i cihân / Şimdi yapmak mı diler ba’de harâbi’l-Basra* MZMG, g.421/2. krş. *Hâne-i kalb harâb olmadan eyle çâre / A begüm merhametün ba’de harâbi’l-Basra* Lâedrî. Taşlıcalı Yahyâ’nın muhtemelen Rüstem Paşa’nın ölümü üzerine söylediği *Düşmanum öldi veli ba’de harâbi’l-Basra / Geçdi pâşâ-yi cihân-dâra beni haylî zemân* YDMÇ, s.18 beyti çok sıkıntılı bir ömür sürdüğüne işaret içindir. Şair sonunda sıkıntılarının kurtulacaktır ama o zamana kadar harap olmuştur.

+ Bağdat: Bu tabirin geçtiği beyitlerde Sümbülzâde Vehbî’nin epeyce bir sıkıntı geçirdikten sonra Bağdat valisinden yardım için yazdığı şu müfredinde olduğu gibi sözün bir şekilde Bağdat şehrine getirildiği görülmektedir: *Belki ma’mûr ider vâlî-i Bağdâd bizi / Dest-i ihsânı ile ba’de harâbi’l-Basra* SVAY, müf.3.

♪ Kasra: Saray ve köşk anlamıyla kullanılarak basra ve “kasr’a” ibareleri arasında ses uyumu oluşturmaya çalışıldığı sıklıkla görülmektedir. Mesela Nigârî’nin “Önce imanımın evini yakıp yıktın, sonra da köşklere saraylara çıkararak gönlümü almak istedin” dediği şu beyti böyledir: *Yakduñ îmânım evin soñra çıkarduñ kasra / Göñlüm almak diledüñ ba’de harâb-i Basra* NDAB, g.613/1. krş. *Dil yakup şimdi kaçarsın kasra / Hazzı yok ba’de harâbi’l-Basra* MZSS, mes.1091.

BÂDE-i KATTÂL bk. “Kattâl”

BÂDE SÜZMEK bk. “Mey süzmek”

132

BADEM (bâdâm)

Bahar dalındaki çiçeğinden kuru yemişine kadar badem, gündelik dilde ve şiirde oldukça fazla konu edilen bitkilerdendir. Bademle ilgili eski deyim ve inanışların günümüzde de önemli ölçüde devam ettirildiği görülmektedir.

= Göz: Şekil olarak göze benzemesi sebebiyle göz hakkında bademle ilgili o kadar fazla benzetme yapılmıştır ki, Kıyâsî’nin *Mihr ü Mâh*’ında geçen şu beyitte olduğu gibi çoğu şair göz yerine istiare yoluyla “badem” kelimesini kullanmıştır: *Çeşminüñ pür-hûn kıldı câmını / Sürh-reng itdi iki bâdâmını* KMMD, mes.360. Şâhî’nin *Ferhad-nâme*’sinde geçen şu beyitte de göz yerine “badem” denmiştir: *Oldı bâdâmı hâke hûn-efşân / Gülşene cûy-i hûn akıdı revân* ŞFNÖ, mes.4934. Bu konuda ayr. bk. “Siyah badem”

• Afyon-keşleri cezbeder: Aşağıda temas edileceği üzere bademin beyin fonksiyonlarını düzenleyici hassasından kaynaklanmalı, eski şiirde Edimeli Nazmî’nin sofuya sataşmak için söylediği şu beytinde olduğu gibi sıklıkla tiryakilerin bademe düşkün oldukları ifade edilir: *Çeşm ü la’l ü hâlîñe meyl itse sûfi n’ola kim / Hôş gelür her bengîye bâdâm ü kanzile zebîb* ENMN, g.472/2. krş. *İşkuñuñ esrârı ile vâlîh ü medhûş olup / Ol gözi bâdâmı gördüm âşık-i hayrân arar* SGHK, g.75/6.

• Baş ağrısına iyi gelir: İsmâil Hakkı Bursevî bademi anlatırken *Harâret ve rutûbeti i’tidâl üzere rinedür, âdemi semirdür [...]* sudâ’-i re’s ve niçe emrâza nâfi’dür der. Nitekim Necâfî Beğ’in şu beytinden de bademin sarhoşluğu giderdiği anlaşılmaktadır. Ancak şair gözüün şekil itibarıyla bademe benzetilmesinden hareketle “Sarhoşun sarhoşluğu badem ile azalırsa da, senin badem gözün, bakışının öfkesini daha da güçlendirir” ifadesinde tecahülîarifane yoluyla bu bademin onun bakışının sarhoşluğunu daha da artırmaya hayret etmiş

Paşa Çıplakları” diye adlandırılmış. Daima kap-
tan paşa maiyetinde bulunan bu askerler başlarına
mavi top püsküllü Cezayir fesi, arkalarına kenar-
ları sırma ile süslü kolsuz kısa salta, bacaklarına
kısa ve paçaları kırmızı harçlı şalvar giyip belle-
rine kırmızı kuşak sararlar; kuşaklarında ise bir
çift tabanca ile uzun bir bıçak taşır-
lar. Yalın ayak hizmet veren bu me-
rasim bölüğü baldırlarıyla omuz-
larına kadar kolları daima çıplak
olduğu için olmalı “Çıplak” is-
miyle anılmışlar. Serbest ve bıç-
kın hareketleri sebebiyle olmalı,
bu neferlerle baldırı çıplaklık
kavramı içiçe girmiş görü-
nüyor. Re’fet’in muhteme-
len Yeniçeri ortalarını kastede-
rek söylediği şu beyti böyle bir
askeriye mensubunu tasvir etmek-
tedir: *‘Arızı ortasının hâl-i siyâh-i
dil-dâr / Gâlibâ baldırı çıplak ka-
rakullukçısıdır* RMAD, müf.19. Re-
şad Ekrem Koçu’nun naklettiğine
göre halk şairi Ali Çamiç Ağa
tersane çıplaklarını şöyle tasvir
etmiş: *Tersâne çıplığı bir hoş
civelek / Pırpırlı kalyoncu zeyninde melek / Pek
de açmış şu al katife yelek / Medh ideyim size o
Laz oğlunu // Al fesinde sarkmış mavi püskülü /
Bıçkınlık nişânı güm-râh kâkülü / Hele nümâyişi
gör bak ne türlü / Topuk vurup sallayarak kolunu.*
Muvakkit-zâde Pertev’in şu beytinden de anlaşıl-
acağı üzere bu taife serbest ve teklifsiz tavırları
sebebiyle halk arasında pek makbul tutulmamış,
baldırı çıplaklık ve serserilik âdeti eş anlamlı kav-
ramlar hâlini almış: *Ey serv ne bu baldırı çıplak-
luğa h’âhiş / Bilmem ki nasıl oymaduga yâr ola-
caksın* MPEB, g.382/4.

146

berî / Serv hod bir baldırı çıplak uşakdur hod
eri MDM, k.26. krş. *İder mi baldırı çıplak bu
rütbe ser-keşlik / N’içün o serv-i sehî kendü kad-
rin eyler pest* SDFÖ, g. 15/3.

BALGAM

Eski tıp bilgisine göre vücut dengesini sağlayan
dört değer olan kan, balgam, safra ve sevdâdan biri
olup (bk. “Ahlât-i erba’a”) hastalıkların teşhisinde
bunların durumu hekimler için önemli birer ipucu
olarak değerlendirilir ve teşhis konurdu. Eskilerin
gezegenlerin insan üzerindeki etkisi konusundaki
inancına göre vücuttaki kemik, sinir, damak ve
balgam Merih gezegeninin etkisiyle oluşmaktaydı.
Yine eski tıp bilgisine göre kanın merkezi kalp,
safranın merkezi karaciğer, sevdanın merkezi
dalak ve mide olduğu gibi balgamın merkezi de
beyin idi. Maddenin temel kısımlarını oluşturan
dört unsurdan (bk. “Anâsır-i erba’a”) her birinin
soğuk, nemli, kuru ve yaş gibi dört özelliğinden
ikisine sahip olduğu kabul ediliyor ve bunlar da
hava-kan: sıcak ve nemli; toprak-sevda: soğuk ve
kuru; su-balgam: soğuk ve nemli; ateş-safra: kuru
ve sıcak olarak tasnif ediliyordu.

Ahmedî’nin *İskender-nâme*’de ifade ettiği üzere
vücudun tamamı adı geçen bu dört hiltin dengesi
sayesinde varlığını sürdürüyordu: *Balgam ü safrâ
vü sevdâdur ü kan / Hem ‘izâm ü lahm eczâsı ‘ıyân*
AİYA, mes.2576. Ümmî Kemâl bir münâcâtında
Allah’a hitaben onun bu dört tabiatla insan bedeninin
mizacını dengelediğini şöyle ifade eder: *Bu
dört dürlü tabâyi ‘den kılursın cismini rûşen / Kimi
hûn ü kimi balgam kimi safrâ kimi sevdâ* EHKC,
k.3/15. Mustafa Efendi *Gülşen-i Pend*’inde insan
bedeninin “kan, balgam, sevda ve safra”dan oluştu-
ğunu *Tenüj dem balgam ü sevdâ vü safrâ / Ki
buhârdan mürekkebe itdi Kâdir* MEGP, b.387. Şek-
linde ifade ederek daha sonra beceriksiz hekimleri
tenkit ederken “Göz bebeğine bakar fakat rengin-
den anlamaz. Safra ile balgamın farkını bilmez”
diyerek teşhiste bu dört madde ile ilgili ipuçları-
nın önemli birer delil olduğunu dile getirir: *Bakar
karûreye rengini bilmez / Ki safra balgam olmaz
farka kâdir* MEGP, b.1100.

Ebûbekir Celâlî’nin Beylerbeyi’nin iklimini med-
hederken “Kan, balgam ve safranın dengesi ora-
dadır. Genci ihtiyarı kırmızı yanaklı ve hepsi gü-
müş bedenlidir” demesinden de anlaşılacağı üzere
“ahlât-i erbaa”nın dengesi yaşanan yerin iklim ve

havasıyla da önemli ölçüde bağlantılı kabul edi-
liyordu: *Balgam ü dem rih ü safra i tidâli anda-
dur / Şeyh ü şâbî sürh-rû bernâ vü piri sîm-ten*
ECES, tar.166/5. İklimin yanı sıra insan psikoloji-
sinin de bu dört hilt üzerinde etkili olduğu düşün-
ülüyordu. Mesela Gelibolulu Âlî’ye göre soğuk
ve donuk bir ruh hâli balgam ve sevdânın artması
ile doğru orantılı idi: *Dil-i efsürde ne dem gâlib
ider balgamum / Pür olur hûn-i siyâh ile süveydâ
sevdâ* GMAD, k.94/57. Nâbî’nin lüle ve nargile
için “Safrası olanların hastalığını arttırır fakat mi-
zacı balgamî olanlara şifadır” demesi de ilginçtir: *Gürûh-i
safreviyâna maraz-fezâ ammâ / Mizâc-i
balgamîyâna tabîbdür lüle* NDAF, g.727/11.

• **Hanzal ile tedavi edilir:** Fuzûlî’nin Nebî Meh-
med Beğ için nazmettiği bir kasidesinde geçen “Se-
nin kahrının acılığı, Ebucehil karpuzunun balgamı
bertaraf etmesi gibi fesat azgınlığını ortadan kal-
dırdı” ifadesinden anlaşıldığına göre balgamın bu
acı bitki ile tedavi edildiği anlaşılmaktadır: *Giderdi
telh-i kahrın fesâd tıgânın / Kılar mazarrat-i bal-
gam izâlesin hanzel* FDKA, k.23/22.

• **İztrabı arttırır:** Tabiat ve meşreplerin birbir-
lerine karşı durumları da insan yapısını etkileyen
unsurlardandı. Meselâ Es’ad Efendi’ye göre bir
kimsenin tabiatı balgamî ve meşrebi hevâyî ise
onun gecesı gündüzü ızdırapla geçer: *Balgamî
tab’ı hevâyî meşrebi / İztrâb ile geçer rüz ü şebi*
EDMN, lgz.1/6.

• **Safra balgamı yakar:** Lâmi’î’nin *Ferhâd-
nâme*’sinde “Kan ve balgam safra ateşiyle yanınca,
sevda buharı sürekli başa yükselir” demesi, vücut-
taki bu ahlâtın dengesinin bozulması sonucu türlü
psikolojik değişikliklerin ortaya çıktığı inancını yan-
sıtıyor: *Yanup safrâ odından balgam ü dem / Çıkup
sevdâ buharı başa her dem* LÇFN, mes.3319.

• **Rutûbeti arttırır:** Eskiler insan vücudundaki ta-
biatleri “harâret” [= sıcaklık], “bürûdet” [= soğuk-
luk], “rutûbet” [= nemlilik] ve “yubûset” [= kuru-
luk] olarak tespit etmiş ve buna göre mizaçları da
“demevî” [= kan baskın], “safravî” [= safra bas-
kın], “lenfavî” [= lenf baskın] “asabî” [= sinir bas-
kın] olarak ayırmışlardı. Sümbülzâde Vehbî *Şevk-
engîz*’inde *Gerçi hâlinde rutûbet yog idi / Tükriğü
balgamı ammâ çog idi* SVŞE, mes.125 derken
rutûbetli tabiatın balgamı arttırdığını dolaylı ola-
rak ifade etmiştir.

• **Soğukluk:** “Ahlât-i erba’a” arasında soğuk-
luk özelliği ile tanınmış olması bakımından, Edir-
neli Nazmî’nin “Gönlüm senin saçının sevdasına
düştü ama gayriler arada balgamdır” dediği şu bey-
tinde olduğu gibi bazı metinlerde balgam kavra-
mının soğukluk yerine kullanıldığı görülmektedir: *Düşdi
sevdâ-yi zülfiğe gönlüm / Gerçi agyâr arada
balgamdur* ENDS, g.2312/4. Yetim Ali Çelebi’nin
“Düşmanın balgamı olan o soğukluk, sevgi ve şef-
kat ışığı ile giderilir” dediği şu beytinde de balgam,
soğukluk ve ara bozuculuğu temsil için kullanılmış
görünüyor: *Pertev-i mihr ü mahabbetle gider / Ol
bürûdet ki ‘adû balgamıdır* YAÇA, mus.2/VI.

BALGAM BIRAKMAK

Bu tabirin yürürlükte olan bir işi bozup insanları
ondan soğutmak, içinden çıkılmaz hâle getirmek,
engel olmak, insanların arasını bozmak gibi anlamlar
taşıdığı görülmektedir. Nitekim “balgam”ın soğuk-
luğu temsil etmesi (bk. “Balgam”) sebebiyle el-
deki metinlerden “araya balgam bırakma” tabirini
araya soğukluk sokma olarak anlamak da müm-
kün görünmektedir.

= **Ara bozmak:** Sümbül-zâde Vehbî’nin *Şevk-
engîz*’inde bu tabiri, aralarında ülfet peyda olan iki
kişinin arasını açma anlamında kullandığı görül-
mektedir: *Görse bir tâzeyi gayre hem-dem / Ara
yürde biragurdı balgem* SVŞE, mes.160. Refî’-i
Kâlâyî’nin sevgilinin görüşme vaadinden vazgeç-
mesini anlatırken rakîbin araya balgam koymasın-
dan bahsetmesi de yine ağırlıklı olarak bir ara
bozma ifadesi taşımaktadır: *Va ‘de-i vasla tükürdü-
gini dil-ber yalamaz / Bilmem ey dil ki rakîb araya
balgam mı kodı* RKBA, g.54/9. Bosnalı Sâbit yaz
ile kışın mücadelesini anlatırken “Yoğun kar, yaz
ve kışın arasını açarak araya balgam bıraktı” de-
diği şu beytinde de iki kişinin arasının bozulma-
sını tasvir etmektedir: *Sogutdı sayfi şitâ ile eyle-
yüp mâ-beyn / Girüp ara yire balgam bıraktı berfi
kesif* BSTK, k.9/12.

= **İşi bozmak:** Evliyâ Çelebi’nin Nemse kalesi
mensuplarıyla Macarlar arasında kalenin vira ile
Türlere teslimi görüşmesinde tam karar alınmış-
ken işin bozulmasını *müşâvereye balgam biragup*
EÇSN, c.IV, s.229 diye tarif etmesinden de anlaşıl-
acağı üzere bu tabir bir iş tam hallolacakken bozma
anlamına da gelir. Bosnalı Sâbit’in “Tam da yazın
gönlü bir parça kışa ısınmışken, kar balgam bıra-
karak yine soğukluk çıkardı” dediği şu beytinde

“Sen şehzadenin başına çıkıp / işini başarıp vuslata erdiğin için artık teller takın ve âzâde ol” anlamındaki şu beytinde de bir hürriyete kavuşma iması bulunmaktadır: *Başa çıkdıñ Hazret-i Şeyh-zâdeye bulduñ vusûl / Gayrı ey destâr var teller takın âzâde ol* ÇZŞD, b.194/2.

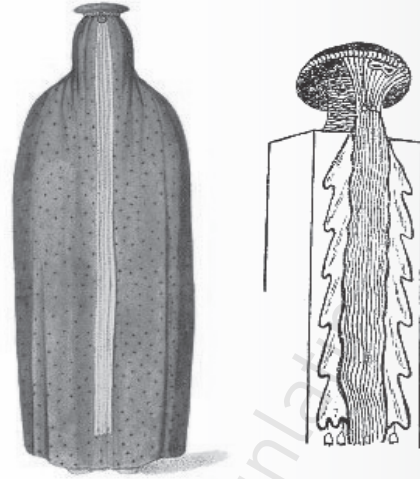

164

• **Çocuklar takınur:** Bursalı Rahmî'nin baharı bayram yerine, nergisi ise burada bayramlıklarını giymiş ve başına altın teller takınmış hâlde bir çocuğa benzettiği şu beytinden, bayramlarda çocukların başına da altın teller takıldığı anlaşılıyor: *'İyd-gâh-i çemen içinde yine tıfl gibi / Takınur başına altınluca teller nergis* BRME, k.9/6. İlk bakışta bu ifade günümüzde bazı sünnet çocuğu kıyafetlerinde olduğu gibi çocuk başlarına kuş tüyü sorguç takıldığı şeklinde anlaşılmaya uygun bir yapı arz etse de Reşad Ekrem Koçu'nun *Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü*'e yazdığı “Sünnet Teli” maddesinde eskiden sünnet çocuklarının takkesine aynı gelin teli gibi teller tutturulduğundan bahsederek bunun resmini çizdirmesi bu zannı çürütmektedir: *Eski bir gelenek olarak sünnet çocuklarının giydikleri serpuşlara gelin kız teli gibi tel takılırdı. Serpuşa püskül gibi rabtedilen teller omuz başına, hattâ bel hizâsına kadar düşerdi.*

• **Gelinler takar:** Nev'î'nin “Karanfil kendini süsleyerek başına teller takmış ve sen güzeller sultanı için yeni gelin olmuş” dediği şu beytinde olduğu gibi bu aynı zamanda bir gelinlik alametidir: *Zeyn idiüp kendin gümüş teller takınmış başına / Nev-'arûs olmuş karanfîl sen şeh-i hûbân için* NDMT, terk.II-1/3. Yenişehirli Avnî'nin şu beytinden ise damatların da başlarına tel takıldığı anlaşılmaktadır: *Başına teller takınsun hacle-gâh-i dehrde / Nev-'arûs-i ârzûdan kâm alan dâmâdlar* YALT, g.83/4.

Nergis: Yukarıdaki bilgilere göre Rahmî'nin yeşillikleri bayram yerine, nergisi de başına teller takılarak süslenmiş hâlde burada yürüyen bir çocuğa benzettiği şu beytinde nergis, beyaz taç yaprakları üzerindeki sarı uzantısıyla başına altın teller takılmış bir sünnet çocuğu gibi düşünülmüş görünüyor: *'İyd-gâh-i çemen içinde yine tıfl gibi / Takınur başına altınluca teller nergis* BRDF, k.9/6.

165

Sünbül: Sünbül-zâde Vehbî hem “O genç, perçemini destarının köşesinden gösterince” hem de “O civanperçemi (çiçeğini) destarının köşesinden gösterince” gibi iki anlama gelecek şekilde kurguladığı şu beytinde, sünbülü sarığının kenarına tel / tüy takınmış bir şahsa benzetir: *O civân perçemini küşe-i destârından / Gösterince takınur başına teller sünbül* SVAY, k.42/44. krş. *Gâh olur başına zer-rişteli teller takınur / Koparur yelkenini sanki dil-âver sünbül* GAKA, k.30/8

BAŞA TOPRAK KOYMA, başa toprak

Üzüntü, keder ve pişmanlığı ifade etmenin şiir dilinde en çok görülen klişe ifadelerinden biridir. Zâtî'nin “Elalem saçına gülsuyu, misk ve amber saçar, yazıklar olsun ki benim işim başa toprak koymaktır” dediği şu beyti üzüntüyü vurgulama amacıyla söylenmiştir: *Saçına 'âlem gül-âb ü müşg ü 'amber saçına / Başa toprak koymag ola ah kim kârüm benüm* ZDAN, g.874/4.

= **Yazıklar olsun!:** Eski metinlerde daha çok “baş toprak!” şeklinde görülen bu ünlem ifadesi günümüz dilinde aşağı yukarı “Eyvahlar olsun!” yahut “Yazıklar olsun!” karşılığıdır. Zâtî'nin “Eğer o yüzü ışık saçan güzele bu dünya su gibi feda edilmeyecekse, Hüsrev'in hazinesi olsa bile ona yazıklar olsun” dediği şu beytinde deyim şöyle kullanılmıştır: *Şu dünyâ kim ol âteş-çihreye su gibi harc olmaz / Eger kim Genc-i Bâd-âverd olursa başına toprak* ZDAN, g.661/4.

• **Aman dileme ifadesi:** Zâtî'nin denizleri kendi gözyaşı selleri olarak tasavvur etmekte ve denizde yer yer görülen adaları da başlarına toprak koyup daha fazla ağlamaması için kendisinden merhamet

dilenen kimseler olarak gösterdiği şu beytinden bunun aynı zamanda bir eman dileme göstergesi olduğu anlaşılıyor: *Görinen yir yir denizlerde cezâyir sanmañuz / Başa toprak koyup isterler sirişkünden emân* ZDAN, g.1015/2. Yine Zâtî'nin “Âhımın yerleri ve gökleri yele verdiğini görünce (yer) başına toprak koyarak ondan aman diledi” dediği şu beytinden de bunun bir aman ve merhamet dileme ifadesi olduğu anlaşılmaktadır: *Gördi kim âhum yile virdi zemîn ü âsümân / Başa toprak koyup ol dem istedi andan emân* PBKG, g.5392/1

• **Matem alametidir:** Ölü arkasından tutulan yaslar yahut 10 Muharrem gibi matem günlerinde de başa toprak saçıldığı görülmektedir. Resmî Ali Baba'nın “Gönül Muharrem aydır feryat edip ağla. Matem tutup başa topraklar atarak yakanı yırt” dediği şu beytinde böyle bir matem zamanı tasvir edilmektedir: *Muharremdür gönül feryâda gel âh ile efgân kıl / 'Azâ tut başa topraklar saçup çâk-i giribân kıl* RABD, kit.12/1.

+ **Dövünme:** Matem tasvirlerinde başa toprak saçmanın yanı sıra hemen daima Kefeli Fevzi'nin şu beytinde olduğu gibi vücudu yumrukla yahut taşlarla dövme geleneğine de yer verilir: *Taşlar ile niçe döğülmeyeyin / Başuma niçe saçmayın toprak* FKDM, terc.2/1-7.

+ **Yaka yırtma:** Özellikle matem tasvirlerinde başa toprak koyma geleneğinin yanı sıra yaka yırtmanın da Niğdeli Muhibbi'nin *Gül ü Nevruz*'unda geçen şu beyitteki gibi yaygın olarak birlikte kullanıldığı görülür: *Gül gibi çekdi yakasın kaldı çâk / Saçdı hem sünbül gibi başına hâk* NMGN, mes.1554. krş. *Baş topraklar döker yolun da hâk / Sinesinde seyl-den biñ yirde çâk* ÜATU, mes.20.

166

Ada: Harîrî'nin “Denizde yer yer görünenleri ada sanmayın. Benim gözyaşlarımın tufanından aman dilemek için deniz başına toprak dökmektedir”

dediği şu beytinde olduğu gibi üzerinde bu tabir için en çok yorum geliştirilen şeylerden biri adalardır: *Cezâyir sanmañuz yir yir başa toprak döker deryâ / Benüm tûfân-i eşkümden emân ister meger deryâ* HMNB, b.1321. krş. *Görinen yir yir denizlerde cezâyir sanmañuz / Başa toprak koyup isterler sirişkünden emân* ZDAN, g.1015/2.

Yazı, kâğıt: Eski kitabet geleneğinde Avrupa usulünde olduğu gibi yazının henüz kurumayan mürekkebi kurutma kağıdı ile kurutulmaz, yazı yazıldıktan sonra henüz ıslak mürekkebin çabucak kurumasını sağlamak ve yazının parlak ve ihtişamlı görünmesini sağlamak amacıyla üzerine “rik-dân” denen (res.166) tuzluğa benzer bir haznedan zamk tozu ile karışık altın, elmas v.b. tozları serpilirdi. Mürekkebin kurumasıyla içindeki Arap zamkı sebebiyle bu parlak tozlar yazı üzerine yapışır ve yüzyıllar boyu ışıltılı bir görünüm verirdi. Şairler rikdanla yazı üzerine toz serpilmesini yazının başına toprak saçması olarak yorumlarlar. Mesela Emrî “Yâkut (el-Musta'sımî) yazdığı yazıların seninkine benzer olmayacağını bildiği için onların üzerine toprak saçarmış” diyerek muhatabının yazısının güzelliğini şöyle över: *Olmayacağı bilüip Yâkût hattunja misâl / Başına toprak saçarmış yazduğı yazularuñ* EDYS, g.261/3. Hayâlî ise aynı yorumu bu defa kâğıt hakkında kullanarak “Alnımın kara yazılarını dile getirdiği için kalem kan ağladı, kâğıt ise başına toprak döktü” anlamında şöyle der: *Alnumuñ aldı kara yazuların çünki dile / Hâme kan ağladı dökdü başa toprak kâğıd* HBDA, g.122/7-3.

167

rîz-i bed-h'âh HMVS, mes.5438 diye bahseder. krş. *Encümle hilâli biri birine çakarlar / Bu halk gehî na'le gehî miha kakarlar* Refî'-i Leng. Süheylî'nin mektup tarzında nazmettiği bir musammatında geçen *Çakar mı 'Ömr-i kâr-âzmâ geh na'le geh miha / Yine sovk demür dögmek mi yoksa san'ati anuñ SDEH, mus.15/38* beytinde de deyim günümüzdeki anlamıyla kullanılmış.

★ **Başa çivi çakma** bk. “Başa çivi çakma”

★ **Çivi kesme:** Daha çok “eşser” olarak zikredilen inşaat çivileri, demirin haddeden çekilmesi suretiyle üretilir. Eski metinlerde çokça görülen “mih kesme” tabiri, haddeden türlü kalınlıklarda çıkan demirin henüz yumuşak kıvamdayken boy boy kesilerek başlarının dövülmek suretiyle elde edilmesindedir. Lâmi'î Çelebi *Ferhâd-nâme*'de taş kırmaya yarayan çelik burç imalatı hakkında da “çivi kesme” tabirini kullanır: *Yanınca kesdi birkaç mih-i pûlâd / Nice kim aña göstermişdi üstâd LCFN, mes.3850*. Haşmet bir medhiyesinde kendisinden önce şiir sunan şairlerin icratını çivi kesen demircilerin kaba saba işlerine benzetir ve onlara kıyasla kendi şiirlerini kuyumcu işi ince mücevherler gibi göreyek şöyle der: *Şâ'irân eşser keserdi sahn-i divân-hânedede / Şi're gâlib idi ol dem san'at-i âhen-geri HKHA, k.11/46*. Bu ifadeye göre çivi kesmek kaba saba sözler sarfetme manasında mecâzî anlama sahip bir deyimdir.

ÇİY TANESİ bk. “Şebnem”

ÇİZME (mûze)

Kıyafetlerle bunlardaki renk ve şekillerin rütbe ve sınıfları ayırmada son derece önem taşıdığı Osmanlı toplumunda, ayakkabı ve çizmeler de renklerine göre birtakım sınıfları temsil ederdi. Bir dönem Yahudilere sarı ayakkabı giyme mecburiyeti getirilmesi bu uygulamanın bir sonucudur. Her sınıf kendisine tahsis edilen renk nizamına uymak zorunda olup buna uyulmaması kanun ve cezalarla men edilmişti. Ancak devletin zayıflamasıyla birlikte bu katı kaidelerin gittikçe terk edildiği ve Bosnalı Sâbit'in çizme hakkında nazmettiği uzun bir kıtasından, XVI. yüzyıla kadar sadece ulema sınıfına has olan mavi çizmeyi artık herkesin giyebildiği anlaşılmaktadır. *Bergüzârı Konyanuç başı ayagı sâl ü mâh / Resm-i dirin üzre ya bir çizmedür ya bir küllâh BSTK,*

b.127 gibi beyitlerle sık sık ifade edildiği üzere eskiden Konya'nın çizmeleri meşhurmüş.

459

• **Sınıf alametidir:** Manzum metinlerden tespit edilebildiği kadarıyla çizmeler daha çok papuç ve başmak / paşmak olarak adlandırılan kunduradan daha katı bir protokole tabi olup bunlar arasında kırmızı beylerbeyi ve askerî ricalle (bk. “Kırmızı çizme”), mavi ise ulema sınıfına (bk. “Mavi çizme”) has çizme renkleri idi. Hevâî'nin şu beytinde ihtisap memurlarının siyah çizme giydikleri ima ediliyor: *Döndüm bu eski kürk ü siyeh çizmeler ile / Şehriñ piyâde kol tolaşan iktisâbına HNSY, b.1100*. Lâmiî'nin *Ferhad-nâme*'sinde geçen *Ayagına çeküp nârencî mûze / Kıvanup ol hüma bu baht ü rûze LCFN, mes.4032* beytinden anlaşıldığına göre turuncu renkte çizmeler XVI. yüzyılda imtiyazlı bir sınıfa mahsus olup aynı geleneğin XV. yüzyıldan itibaren sürdürüldüğü Necâtî Beğ'in şu beyitlerinden anlaşılmaktadır: *Te'sîr iderdi kevkeb-i izzet Necâtî'ye / Nârencî çizme kevkebi itse yüzünde yir NBDA, g.77/8*. krş. *Te'sîr iderdi kevkeb-i devlet Necâtî'ye / Nârencî çizme kevkebi itse yüzünde yir NBDA, g.140/7*.

• **Mumlanır:** Tâli'î'nin “Biz sevgilinin çizme kabarasını (res.407) öpmek için mum gibi erirken rakîb dudağı için zerre kadar tasa çekmez” dediği şu beytinden anlaşıldığı kadarıyla eskiler deri ve köseleden mamul çizmeleri su almasın diye mumlayarak koruma altına alıyorlardı: *Biz kevkebini çizmesinün öpmege mûmuz / Çekmez rakîb zerrece minnet dehâmuna ENMN, g.4715/6*.

Yakın zamana kadar uygulanan bu tekniğe göre ayakkabının her tarafına mum sürüldükten sonra bir mangal üzerinde mumun eriyerek deri ve köselenin eklem ve dikiş yerlerine iyice nüfuz etmesi sağlanırdı.

+ **Çekmek:** Çizme kelimesinin kullanıldığı beyitlerde özellikle bu fiile çok fazla yer verildiği dikkat çekici boyutlardadır. Buradaki “çekmek” eylemi “çizmeyi ayaktan çıkartmak” anlamında olup bunun zıddı “çizme geymek”tir.

+ **Kebkeb** bk. “Kebkeb”

+ **Kunduracı tabirleri:** Şairlerin çizmelerden bahsettikleri beyitlerinde konç, mahmuz, nalça yahut kebkeb gibi kundura tabirleriyle ilgili söz oyunları ve hayâller geliştirdikleri görülmektedir: *İncedür sarığı kalyoncu gibi / Kavugı çizmelerün koncu gibi VDHT, lgz.7/2; Atum oynadı meydânım olaldan 'arsa-i eş'âr / Benüm mihmîz-i çizmem çeşm-i a'dâdan güzâr eyler TDKY, g.53/2; Kav-i kuzeh mi na'lçesi çizmenün yâhod / Ey mihr mâh-i nevdür ü kebkepleri nücum MDEA, g.156/6; Müzeñde na'lçenle kebkeb degül görinen / Mâh-i nev ile düşdi ayaguna sitâre HBDA, g.353/4*.

• **Ayaklar altında kalma:** Ayaklar altında sürünmek, kıymeti bilinmemek anlamındaki bu tabirin (bk. “Ayakta kalmak”) çizme hakkında kullanıldığı ve çizmenin ayaklar altında kalma sembolü olduğu anlaşılmaktadır: *Kaldı ayakda fazl ü kemâl ehli mûze-vâr / Gün yok ki hâk-i zillate burnı depilmedi GAKA, k.20/4*.

• **Çizme eskitme:** Günümüzde de bir yere çok gidip gelme anlamında kullandığımız “pabuç eskitme” tabirinin yerine göre Ahmed-i Rıdvân ve Âşık Çelebi'nin şu beyitlerinde olduğu gibi “çizme eskitme” şeklinde geçtiği görülüyor: *Meğer var idi bir câdû 'acûze / Ki çoğ eskitmiş idi keş ü mûze ARHŞ, mes.2561*. krş. *Eskidüpdür niçe yüz biñ mûze-i mâh-i nevi / Yüz sürince işigün tozına eyyâm ü sinin AÇDF, k.11/51*.

• **Çizmesi dar gelmek:** Ahmed-i Rıdvân *Hüsrev ü Şîrîn*'inde bugün “pabucu dar gelmek” şeklinde kullanılan deyim çizme ile kullanarak şöyle demiş: *Çü geldi yanına şâhuñ 'acûze / Ayagına şehün teng oldı mûze ARHŞ, mes.4173*.

• **Demir çizme:** Okların yelek takılan gez kısmına baş, temren takılan kısmına ise ayak denir. Bu tabirden mülhem olmalı, Tâcî-zâde temrenlerin metalden oluşuna da işaret olmak üzere oku demirden çizme giymiş olarak uzun yollar kat eden bir şahsa benzetir. Amacı hükümdarın düşmanlarını arayıp bulmak ve işlerini bitirmektir: *Tirün niçe ki mûzesin âhendend eyleyüp / Gezdi muhâlifün aradı bulmadı nihân TCCD, k.5/56*.

ÇİZMECİ, Çizmeli

Aşağıdaki beyitlerden anlaşıldığına göre muhtemelen İstanbul'da meşhur bir meyhane adıydı. Nitekim Reşat Ekrem Koçu *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhâne Köçekleri* adlı eserinde Köçek İsmail'den bahsederken *En sık uğradığı yerler de Servili, Sarnıçlı ve bilhassa Gümüş Halkalı ve Çizmeli meyhaneleridir* der ve sahibini belirtmeden şu beyti verir: *Hep gümüş halkalı olsa kuşagı / Çizmeliden kesilir mü ayagı*. Görüldüğü üzere beyitte geçen meyhane adı Çizmecici değil Çizmeli'dir. Şu beyitte Hayrî, kimseye görünmeden Çizmecici meyhanesine giren bir sufiye takılmakta ve onunla alay etmektedir: *Şüfî-i a'reci gördüm bu gice mahfice / Girdi ayak kakarak Çizmecici meyhanesine DHAK, g.175/4*. Şurada ise Haşmet “Ey sakî, Sarhoşlara bir ayak divanı düzenle de, Çizmecici'de sarhoş olan artık ayağı çekip gitsin” diyerek gene aynı meyhane ismini zikreder: *Çizmecide mest olan çeksin ayagı sâkıyâ / Bir ayak divânı eyle zümre-i mestâneye HKHA, g.206/4*. Dikkat edilecek olursa Haşmet'in “ayağı çeksin” ifadesi hem “çekip gitsin” hem de “kadehi içsin” anlamına (bk. “Ayak çekmek”) gelecek şekilde yerleştirilmiş ve ayrıca ayak ile çizme ilgisi ima edilmiştir. krş. *Çizmecici meyhanesinden çekmez ayagı o şüh / Bir ayagı bizde ise bir ayagı çizmede HKHA, mat.10*. Bütün bu örneklerde görüldüğü üzere bu meyhane adı üzerinde geliştirilen beyitlerin hemen tamamında ayak ve ayakkabılar üzerine söz oyunları öne çıkarılmaktadır. Son olarak Servet'in “Üzüm başkasını değil kendi kızını terk etti. (Bu sebeple) Çizmecici'de sarhoş olanlar sağlam pabuç değiller” dediği şu beytinde günümüzde de kullanılan malum tabir devreye sokulmuş: *Duhterin terk eyledi rez sâ'ir ahhâbı degül / Çizmecide mest olanlar sag ayakkabı degül SDFÖ, müf.42*.

460

ÇOBAN (çobân, râ'î, şebân, şübân, şûbân) Aşık Çelebi Fevrî maddesinde Yenişehirli Çoban Mûsâ'dan bahsederken aslen çoban olduğunu, daha sonra saray kapıcılarından birinin yolculuğu sırasında evinde misafir bulunup İstanbul'a gelirken onu da at oğlanı olarak yanında getirdiğini *Zemân-i evvelde dergâh-i mu'allâ kapucularından birisi resm-i çavuşân cem'ine ol diyâra vardukda Cüzûbikurusı nâm küya geldükde ki (mısra)*: "O boklukda bitmiş-durur bu hıyâr" *bunuñ evine konar: Aña at oğlanı olup tagarcuğı omuzunda kavallı bilinde sabânı elinde "suhtelige gederem" diyü uyup İstanbul'a gidüp başında çoban kalpağın azık için keş torbası idüp İstanbul'a geldükde birkaç gün okumaga heves idüp elifi kavalına ve vâvı bilinde torbasına hâyı iki gözli çoban hegbesine kâfi penîr teknesine nûmi kepek çuvâluna cîm ü hâyı çakmaga bâ vü tâyı terkiye yâyı sabana ve mîmi çevgâna beşzedüp okımagla ceng ü heycâ iderek hurûf-i heycâ nakş-i seng-i hecâ gibi kalb-i saht-i sengînde merkûz oldı. Egerçi çobânlığın aňdukda aña sabân taşı irişmez diyü te'essîf iderdi* **AÇMSŞ, vr.207b** sözleriyle anlatırken kaval, heybe, çakmak, terki, sapan, peynir teknesi, kepek çuvalı ve çoban değneğinden oluşan bütün çoban aletlerini de sıralamış olur. Nitekim manzum metinlerde çobandan bahsedildiğinde bu kelimelerin önemli bir kısmı konu edilmektedir.

• **Peygamber mesleğidir:** Çobanlık için peygamber mesleği denir. Bu sebeple çobanlık bahsi geçtiğinde birçok peygamber isminin bu mesleğe konu edildiği görülür: *Nâka vü Sâlih hatîb-i enbiyâ ya'ni Şu'ayb / Gûsfendine anuñ olan şübânem yâ kimem* **KADA, k.55/44**. Kur'an'da özellikle Hz.

Musa'nın çobanlığından bahsedilmesi sebebiyle bu konuda her fırsatta öncelikle onun ismi geçer. Yûnus Emre'nin Allah'ın Hz. Mûsâ'yı çobanlık etmeden Tur'a kabul etmediğini ifade ettiği *Çübânlık itmeyince Mûsûleyin / Kelîmüm diyüp Tûra göndermeye* **YDMT, ş.326/6** beyti de bu düşünceden hareketle söylenmiş görünüyor. Çâkerî'nin *Yûsuf ü Züleyhâ*'sında olduğu gibi bir münasebetle peygamberlerin çobanlığı söz konusu edilir: *Bu 'izz içinde iken Yûsuf ol dem / Şübân olmağa ikdâm oldı muhkem // Şübân olmak nebîye lâıyk olur / Ki zîrâ mihribân ü 'âşık olur // Koyında 'adlin izhâr itdi Mûsâ / Nübüvvet virdi aña Hak Te'âlâ* **ÇYZE, mes.1977-1978**.

• **Cehalet:** Günümüzde olduğu gibi eski metinlerde de çobanlık cehalet sembolü olarak kullanılır. Nakşî Ali Akkirmânî'nin "Eğer ilim ve irfan yaygınlaşmasaydı, hepimiz dağlı çobana benzerdik" dediği şu beyti bunun misalidir: *Eger fâş olmayaydı 'ilm ü 'irfân / Dönerdik cümlemüz tagi çübâna* **NAAD, k.3/20**. Şairlerin her fırsatta hüner erbabının kıymetinin bilinmediğinden dert yandıkları malumdur. Muvakkit-zâde bu meyanda kendisinin üne ve paraya önem vermediğini fakat para söz konusu olduğunda bir çobanın bile büyük ün kazanabildiğini, bugün Topkapı Sarayında bulunan meşhur "Çoban Elması" yahut "Kaşıkçı Elması"na imada bulunarak "Bu dünyada çoban (bile) elmasla ün kazanabiliyorsa, hüner ehli olanlar malı ve şöhreti işten saymazlar" anlamında şöyle der: *İşden mi sayar ehl-i hüner mâl ile nâmı / 'Âlemde çoban kim ola nâm-âver-i elmâs* **MPEB, g.231/12**. Mezâkî'nin acemi şairleri cehaletle itham ederken ellerindeki kalemleri çoban değneğine benzetmesi de bu çobanlık-cehalet ilgisinin bir tezahürü olsa gerektir: *Ol gürûhuñ elinde hâme degül / Deste çüb-i şübân-i ma'nâdur* **MDAM, k.21/91**.

• **H. Musa:** Kasas suresinin 23-28. ayetlerinde anlatıldığı üzere, Hz. Musa Mısır'dan göç ederken yolda Hz. Şuayb'ın kızlarına hayvanlarını sulamaları için yardım ettikten sonra bu peygambere damat ve çoban olmuştu. Bu sebeple çobanlıktan bahsedildiğinde öncelikle Hz. Musa'nın ismi geçer: *Çü dâd eyledi şübânlıkda Mûsâ / Nübüvvet virdi aña Rabb-i Mevlâ* **ŞDHB, mes.1/49**. krş. *Çünkü 'adl itdi şübânlıkda Kelîm / Virdi peygâamberlig aña ol Kerîm* **AİYA, mes.810**. Yukarıdaki ayete telmih olmak üzere özellikle "Şuayb'ın çobanı" kavramı ile

Hz. Musa kast edilir. Hayâlî Beğ "Balığın karnı kadar güvenli, Hz. Yusuf'un arkası kadar temiz, Hz. İsmâ kadar kurtuluş ehliyim. Hz. Şuayb'ın çobanım" dediği şu beytinde Musa Peygamber'i kas-tetmiştir: *Çü batn-i hût emînem çü zeyl-i Yûsuf pâk / Çü 'İsî ehl-i necâtem Şu'aybe çobânem* **HBDA, g.280/21-5**. Bu sebeple Gelibolulu Âlî'nin şu beytinde olduğu gibi çobana benzetilen devlet adamlarının durumu Hz. Musa ile özdeş olarak gösterilir: *Yiter koyıldı re'âyâyâ gürg-i Fir'avnî / Kelîm-i Hak gibi zî-şân bir şübân geldi* **GMAD, k.41/18**.

+ **Çoban köpeği:** Gelibolulu Âlî'nin *Seg-i çübânca gayretüñ yok mu / Bilmezsin sen niçe nîgeh-bânsın* **GMAD, tercb.35/18** beytinden de anlaşılacağı üzere çoban köpeğine çoğu zaman sürüyü gözetip koruma konumunda yer verildiği görülmektedir. Çâkerî'nin *Yûsuf ü Züleyhâ*'sında Hz. Yusuf'un çobanlığı bahsinde olduğu gibi köpeğe sadakat timsali olarak yer verildiği de görülür: *Züleyhâ 'akl u sabrın sâdikâne / Seg-i dînbâle-keş kaldı şübâne* **ÇYZE, mes.1997**. Bunun dışında çoban ve köpek ilgisinin zaman zaman hiciv ve mizah konularında da çokça kullanıldığı görülür: *Agılda 'av'ava çekdi görüñ çoban köpegi / Mahalleden yine gelmiş gibi yaban köpegi* **HDZV, g.156/1**.

+ **Kaval:** Âsaf Mahmûd Celâleddîn'in *Birlikde çobân kaval çalardı / Âheng-i mahabbete dalaradı* **ADÖC, k.10/160** beytinde olduğu gibi çoban ve kaval birbirinden ayrılmaz unsurlardır. krş. *Tırsî gibi çobâna bir gayrı sâz yakışmaz / Sâza girerse bârî meşk eylesün kavale* **TDKY, g.176/7**.

+ **Saban:** Molla Aşık'ın "Senin (sıradan bir) çobanın, sapanının kayasını öfke ile sertçe atacak olsa, Karaman ülkesini taş içinde bırakır" dediği *Şebânunñ hışm u kîn ile sabanınunñ kayasını / Kıya atarsa götürür kaya mülk-i Karamanı* **ADNB, k.26/40** beytinde böyle bir çoban sapanından (res.138) bahsedilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. "Sapan", "Bağra taş basma"

X **Kurt:** Çoban ve kurdun zıt kavramlar olması, ikisinin bir arada bulunmaması sebebiyledir. Ahmedî'nin *İskender-nâme*'deki ifadesiyle sürünün başında çoban olmazsa kurt gelir: *Çünkü gâfil yatup uyıya şübân / Koyunu kurda yidürür bî-gümân* **AİYA, mes.7420**. Dolayısıyla yüzyıllardır kurt çobanın elindeki koyunları kapmaya, çoban da onları kurttan korumaya çalışır. Mahremî'nin "Senin koruculuğun zulüm ve karışıklığı engelledi. Böylece

sanki çoban vahşi bir kurdu avlamış gibi oldu" dediği şu beytindeki çoban ve kurt tezadı böyledir: *Bend itdi zulm ü fitneyi dest-i hırâsetüñ / Güyâ ki gürg-i vahşiyi itdi şübân şikâr* **MKTM, k.129/29**. Filibeli Vecdî'nin yine bu tezat üzerine geliştirdiği *Şübân-i hûb gördüñ körpe kuzı koynun istersin / Sakın ey gürg-i nefşüm berre yimezsın bere yersin* **FVBH, mat.46** beyti de bu ilgi ve tezatın kullanıldığı ilginç ve çok yönlü örneklerden biridir. Bununla beraber adaleti tasvir eden kompozisyon kurgularında Nef'î ve Sehâbî'nin şu beyitlerinde olduğu gibi kurt adalet sebebiyle artık tamamen zararsız hâle geldiğinden çobanın yerine geçerek koyunları korumaya başlar: *Her memleket ki 'adli mürebbî ola aña / Âb ü hevâsı güрге hûsâl-i şübân virür* **Nef'î, k.4/42**; *Eymen olmuş sâye-i 'adlünñde 'âlem şöyle kim / Berreye gürg âhüya şîr-i jeyân olmuş şübân* **SDCB, k.3/8**.

461

← **Adalet / şeriat:** Edebî eserlerde kendini daha çok *İncil* kaynaklı olarak hissettiren kurtlarla kuzuların bir arada yaşadığı bir barış ortamı tasavvurunun uzantısı olarak, kurtların koyun sürülerini koruyup onlara çobanlık ettiği şeklindeki mübalağalı tasvirlerle çokça rastlanır. Mesîhî'nin "Eğer İslâm topluluğuna adaletin çoban olmasaydı, fitne kurdu karanlık gecede çok işler işlerdi" dediği şu beytinde adalet çobana benzetilmiş: *Gürg-i fitne çoğ iş eylerdi şebân-i tîrede / Gele-i İslâma 'adlünñ olmasa idi şübân* **MDMM, k.5/24**. Mahremî'nin *Şeh-nâme*'sinden alınan şu beyitte ise adaletin çoban olması sayesinde kurt ve koyunların çayırda dostça yaşamalarından bahsedilmiş: *Olalı pâsbân-i 'adli çoban / İder kurd ü koyun sahrâda seyrân* **MŞHA, mes.738**. Nakşî Ali Akkirmânî ise şeriatî çobana benzetir: *Bu mer'a-i cihân içre koyunuñ / Yidirmez kurda çobândur şerî'at* **NAAD, g.22/7**.

← **Yöneticiler:** Aşık Paşa'nın *Garîb-nâme*'sindeki *Pes hakikat ol kavum hayvân idi / Mûsî hem anuñ için çübân idi* **GNKY, mes.2528** beytinde olduğu gibi insanları doğru yola iletip tehlikeden koruyan hüviyetleriyle peygamberlerin çoban olarak tasavvur edildiği ifade kalıpları çok yaygın

görülür. Bunun yanı sıra Lâmi'î Çelebi'nin *Veys ü Râmîn*'inden alınan şu beyitte olduğu gibi hükümdarların toplumun çobanı olarak görüldüğü beyitler de çoktur: *Şehenşehler ki mülke cân gibidür / Koyundur halk olar çoban gibidür* LÇVR, mes.2813. Gelibolulu Âlî oldukça sıra dışı bir düşünceyle şu beytinde âşıkları bir sürüye, sevgiliyi ise onların çobanına benzeterek şöyle der: *Bir süri 'uşşâka bir dil-ber vefâ eyler gönül / Gûsfend alayınuy zîrâ olur çûbânı bir* GMAD, g.239/3. Nef'î'nin *Sihâm-i Kazâ*'sında Gürcü Mehmed Paşa'yı hicv için domuz çobanına benzetmesini de bu kalıbın hiciv gereği bozulmuş hâli olarak kabul etmek gerekiyor: *Vezir-i mülk-i İslâm ol-maga lâyık midur andan / Toñuz çobânı Gürci Ermenîsi Lâz ü Çingânî* SKMK, k.2/9.

♪ **Şebân:** Gece anlamındaki “şeb”in çokluğu olup “geceler” anlamına gelen bu kelime yazılış ve söyleyiş bakımından çoban ile aynı yapıda olması bakımından şairlerce çok sayıda beyitte birlikte kullanılmıştır. Özellikle çobanların geceleri kurt basma tehlikesine karşı sürekli tedirgin bulunmaları durumuna imada bulunmak üzere Nâtıkî'nin “Senin adaletin dünyayı öylesine rahatlattı ki, çobanlar bile geceleri tedirginlik / sürü kaygısı yaşamazlar” anlamındaki şu beytinde iki kelime özellikle bir araya getirilmiş: *Nâm-i 'adlûñ böyle kaldı 'âlemi âsûde-dil / Kim şebân içre dahi çekmez reme kaydı şübân* NDSÖ, k.3/22. krş. *Gürg-i fitne çog iş eylerdi şebân-i tîrede / Gele-i İslâma 'adlûñ olmasa idi şubân* MDM, k.5/24. Nâtıkî'nin yukarıdaki beytinde “reme” [= 1.Sürü, 2. Ürkek] kelimesini iki anlama gelecek şekilde özellikle yerleştirmiş olması ustacadır.

ÇOCUK bk. “Oğlan”

ÇOK BAŞLI (çok başlu/başlü, pâresi çok) Necâti Beğ'in *Çok başlu dirilmesün ol zülf kim anı / Suya ilte susuz getüre hâl-i ruh-i zîbâ* NBDA, k.1/6 beytinden de anlaşılacağı üzere düzenbaz, kurnaz, becerikli ve entrikacı tipler hakkında kullanılan bir tabirdir. Aşağıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere çok başlılık ithamı, kişiye kara yüzlü olmayı gerektiren suçları irtikab etme sonucunda yöneltilmektedir. Bunlara ilave olarak Necâti ve Süheylî'nin şu beyitlerinden vefasızlık ve zulmün de “çok başlılık” alametlerinden olduğu anlaşılıyor: *Ben bilür idüm zülfün çok*

başlu vefâsuzdur / Ş'ol gamze-i hûn-rîzûñ and içdi inandurdı NBMK, g.575/7; *Gerçi kim çok başludur zülfün sitem-kâr olmada / Likin olmaz fitnede ol hâl-i yek-tâ biñde bir* SDEH, g.101/2. Zâtî'nin aşağıda verilecek beyitlerinden anlaşılacağına göre “çok başlı” tabiri “pâresi çok” ile eş anlamlı bir yapı arz etmektedir. Bununla beraber “pâresi çok” tabiri daha çok “para” ile ilgili farklı söz oyunlarına konu edilmesi bakımından müstakil bir başlık altında (bk. “Pâresi çok”) değerlendirildi. Beyitlerden hareketle “çok başlı” deyiminin anlamları şöylece sıralanabilir:

= **Düzenbaz, hileci:** Necâti Beğ'in ifadesiyle çok başlılık hilecilik ve entrikacılık anlamındaki “bend geçme” (bk. “Bend geçme”) ile eş anlamlıdır: *Hep işi bend geçmekdür katı çok başlıdur zülfü / Necâti fitne bâbında beni bir dânedür dir-ler* NBDA, g.61/5. Nitekim Revânî'nin şu beytinde sanki kulağa bir şey söyleyecekmiş gibi yaparak öpücük alan hileci bir şahıs tasviri çizilmektedir: *Eğilip gûşına söyler gibi olur haddin öper / Zülfü yârın niçe çok başluca kâfircük olur* RDMÇ, g.64/4.

= **Fitneci:** Bunun aynı zamanda “fitneci” anlamına geldiğini Necâti, Emrî, Hayretî, ve Tâcî-zâde'nin şu beyitleri açıklamaktadır: *Dôstum çok başludur zülf-i siyeh-kârın velî / Fitne bâbında ser-âmed olmaya kâkül gibi* NBMK, g.627/4; *'Âşıkun öldür diyü yârün ayagına düşer / Fitnede çok başlu yok zülf-i 'abîr-efşân gibi* EDYS, g.525/3; *Bilmez idüm böyle çok çok başlu fettân idüğün / Hâsılı turrañ gibi tarrâr imişsin anladum* HDMÇ, g.332/8; *Fitne ide korkaram çok başlu bir fettândur ol / Yine ne söyler kulaguña egil-miş kâkülün* TCÇD, g.102/4.

+ **Baş koşmak** bk. “Baş koşmak”

Gönül: Âşığın sevgilinin zulmünden parça parça olmuş kalbi hakkında da çok başlı yorumu geliştirilmiştir. Buna göre âşık gerçekte bu belaya düşmeyecekken kalbi çok başlı olduğu için rahat durmayarak onu aşk derdine düşürmüş olmalıdır: *Uyma Zâtî pâre pâre kalbünün tahrikine / Ol katı çok başludur bi-haddür anda pâreler* ZDAN, g.182/5. krş. *Pâresinden kal hazer uyma dil-i pür-zahmuña / Çok olur çok başlunun Zâtî be-gâyet pâresi* ZDAN, g.1615/5. Sun'î'nin şu beytine de oklarla parça parça olmuş bir gönül konu edilmiş:

Cem' ider peykânların bagrum katı çok başludur / Anlamaz çeşmüm bu râzi gerçi andan yaş-ludur SDHY, g.62/1.

Saç: Sevgilinin üzerinde çok başlılık yorumunun en fazla geliştirildiği güzellik unsuru saçtır. *Katı çok başlu-durur zülfine dolaşma gönül / Saña bir bend geçer olma o tarrâra yakın* NBMK, g.415/4. krş. *Turreñ ile kâkülün gâyet sitem-kâr oldılar / Ol iki çok başlular gör niçe tarrâr oldılar* EDYS, g.119/1; *Neye varur anuñla dôstum ahvâlimüz bilmem / Katı çok başludur dirler senün zülf-i perîşânun* AHBK, g.441/3; *Gönlümüz almag-içün gör nice miskînlük ider / Hey ne çok başludur ol zülf-i siyeh-kâr dahi* TCÇD, g.241/2.

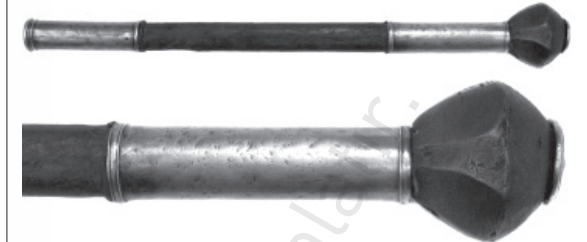
Sümbül: Yapı itibarıyla küçük çiçekler salkımından oluşması sebebiyle sümbül için de sıklıkla çok başlı yorumu geliştirilmiştir. Mürekkepçi Enverî'nin şu beyitlerinde sümbül hakkındaki çok başlılık yorumu, yüzü karalıklarla birlikte zikredilmiş: *Nice çok başlu yüzi kara olur sümbül-i ter / Baş koşar ikide bir kâkül-i dil-berler ile* MEDC, g.219/2. krş. *Seni güldürmek için çaldı kendü yüzüne kara / Nice çok başlu yüzi karedür iy verd-i ter sümbül* MEDC, g.155/3.

Tarak: Birçok ucu olması ve sevgilinin saçları arasında rahatça dolaşması sebebiyle Emrî ve Helâkî'nin şu beyitlerinde olduğu gibi tarak hakkında da çok başlı yorumu geliştirilmiştir: *Turre-i tarrâruña yakın iletme dôstum / Şâne bir çok başludur agzıyla şâyed kal çeker* EDYS, g.115/2; *Şâne yüz buldı Helâkî gör niçe çok başlıdur / Zülf-i dil-dârı komaz elden gerek başını kes* HELD, g.65/5.

Üzüm salkımı: Muhtemelen şarap olduğunda fitne ve karışıklık çıkartması bakımından olmalı, Hayâlî ve Gelibolulu Âlî üzüm salkımı hakkında “çok başlı” yorumu geliştirmişler: *Zemâne kanun içer oldun-ise çok başlu / Bu bâg-i dehrde mânend-i hûşe-i engür* HBDA, k.5/6; *MKTM, k.134/6; Kim ki çok başluluk ide anı engür-sifât / Kıla cellâd-i kazâ dar-i cihânda âveng* GMAD, k.21/32.

X Cigeri sade: Necâti Beğ'in “çok başlı”nın tam zıddı olarak “cigeri sâde” deyimini kullandığı görülmektedir: *Dahu çok başlu olur zülfü kasîr ol-dukça / Nice ola hâli Necâti cigeri sâdelerün* NBMK, g.321/5.

ÇOKAL bk. “Zırh”

462

ÇOMAK (şomak)

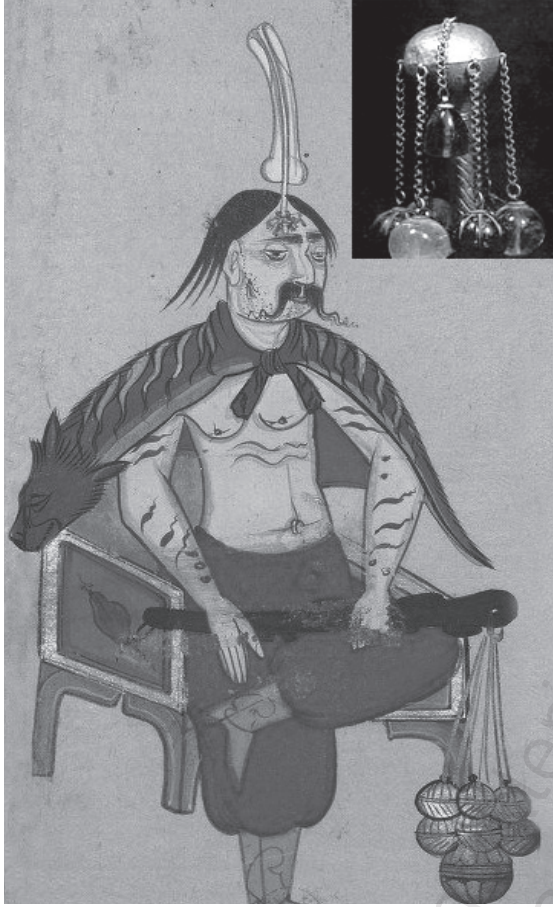
İbrahim b. Bâlî'nin *Hikmet-nâme*'sinde geçen *Nakâre urulup nâkûr urıldı / Çomaklar çalınup kılıç urıldı* HNAŞ, mes.11097 ve Karamanlı Aynî'nin *Kasd-i 'adûña çekdi tîg ü nacak-i mirrîh / Hasmuña serzenişler itdi çomak-i mirrîh* KADA, k.23/V-1 beyitlerinden de anlaşılacağı üzere bir silah adıdır. Keza *Süheyl ü Nevbahâr*'da *Çakacak taş ile başı yançılır / Ya çomak yir ü yâ oka sançılır* SNCD, mes.3684 beytinde de bu silahtan bahsedilmektedir. *Tuhfe-i Kusûri* ve *Tuhfe-i Şâhidî* “gürz” ve “çomak” kelimelerini eş anlamlı olarak vermektedir. Pakalın ise *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde topuzların Şam'da üretilenlerine çomak dendiğini bildiriyor.

Aslında resimde görüldüğü üzere altı kanatlı anlamındaki “şes-per”, daha farklı bir gürz modeli olarak bilinmekle beraber, Molla Aşkî'nin “Otuz kurşunlu salığının ve altı kanatlı balyozunun darbesini Tehemten işitseydi hiç atına biner miydi?” dediği şu beytinde “çomak” ibaresi “şes-per” anlamında (bk. “Şes-per”) kullanılmış: *Salug-i sî gulûleñ ü çomâk-i şesperün / Darbın işitse bine midi rahşa Tehemten* ADNB, k.19/40. Beyitte geçen “gulûle”, bir kabzaya zincirlerle güllerle (res.464) bağlanmak suretiyle oluşan (bk. “Gulûle”) eski bir savaş aletidir.

463

464

ÇOMAK bk. "Ser-deste-i Kalender"

ÇÖKMEK, çök urmak

Türklerde kağanlar huzurunda saygı ile durmaya "çökmek" yahut "çök urmak" denir. Veled Çelebi'nin *Âyîn-i Cem* adlı mecmuasında "bayaılamak" hakkında verdiği bilgiyi Talat Onay şöyle nakletmiş: *Kapıdan büyüğün huzuruna girince sol elini yana uzatır. Sağ elini göbeği üstüne koyar. Bazen kalbi üstüne koyup baş keser. Bunu baş edip bağıı basmak derler. Eğer hakan olursa dokuz, beğ olursa yedi yerde baş keser. Bazen her baş kestikçe secde ider; zemini öper. Sekizincide sağ dizini dikip sol dizini çökerek sol elini göbeği üstüne kor. Sağ elini diğer parmaklarını yumarak açık olan şehadet parmağını alınının ta ortasına uzunluğuna yapıştırmak suretiyle arz-i ta'zîmât ider. Ondan sonra büyüğün sağ dizini ve sol elini öper. Buna çök vurmak denir. Bu nevi selamlar Selçukilerde Türk Tâifelerinde vardır. Çâkerî'nin *Yûsuf ü Züleyhâ*'sında Hz. Yusuf'un huzuruna çıkanlar *Çöküp oturdılar**

tahtuı öjinde / Yüz urup ol cüvân-bahtuı öjinde ÇYZE, mes.2426 şeklinde tarif edilirler. Aynı şekilde Mahremî'nin *Şeh-nâme*'sinde geçen *Şehâb-âsâ kuruldı sâye-bânlar / Çök urdı sâye-bân altında hanlar MŞHA, mes.1224* beytinden de bu tabirin XVI. yüzyılda da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Abdürrahîm Tırsî'nin *Boynun uruı dirler ise şeyh için / Rızâ virür sıdk ile çöker dizin ATVÖ, g.46/6* beytinden bu "diz çökme" tabirinin aynı zamanda bir itaat ve bağılılık ifadesi olduğu anlaşılmaktadır. Levhî'nin *Gazvat-nâme*'sinde geçen şu beyitte bir elçinin huzurda nasıl davranacağını anlatılırken "çökme" ile eş anlamlı olarak "yükünme" fiili kullanılıp şöyle denmiş: *Emânet kâğıduı çün tavşurasın / Yükünüp tapınup kol kavşurasın LGSS, mes.2792.*

= **Çökmek:** Mahremî'nin Sultan Süleyman için nazmettiği 260 beyitlik bir kasidesinde Lök Kalesi'nin muhasarasını anlatırken bu kalenin yeryüzüne âdeta bir deve gibi çökmesinden bahsetmesine nazaran buradaki ifadenin saygı ile diz çöküp selam vermek değil, bugün kullanıldığı anlamıyla "üzerine çökmek" karşılığı kullanıldığı anlaşılıyor: *Ne Lök ki yir yüzine çün cemel çökürmüşdü / Derûnu kibr-i şütür-kınle-y-idi mâl-â-mâl MKTM, k.145/118.*

• **Kadeh sunarken icra edilir:** Tutmacî'nin *Gül ü Hüsvrev*'inde geçen *Çök urup egri vü togrı tutup câm / Sunardı puhtelerün eline hâm TGHK, mes.2046* ifadesinden de anlaşılacağı üzere Türk geleneğinden kadeh sunmak için de böyle bir saygı gösterisinde bulunuluyordu. Nitekim *Süheyl ü Nevbahâr* gibi birçok metinde bunun benzeri ifadelerle rastlanmaktadır: *Ayagı yinile çü toldurdı ol / Süheylün ileyinde çök urdı ol SNCD, mes.1779.* Bütün bu örnekler "çök urmak" tabirinin yine oldukça yaygın kullanılan ve kadeh sunma sırasında da icra edilen "yükünmek" ile aynı anlama geldiğini gösteriyor: *İrdüm tapusına yükünüp sundum ayagı / Almadın eline ayagı aza başladı KBME, g.790/3.*

+ **Yüz vurmak:** Veled Çelebi'nin eserinde ifade ettiği üzere "çök urma" sırasında yere yüz sürme yahut yer öpme geleneğinin bir benzeri Şâhî'nin *Ferhâd-nâme*'sinde şöyle ifade edilir: *Yüz urup şâh öjinde hârâ-ken / Şîr-veş çökdi merd-i şîr-eğen ŞFNÖ, mes.2622.*

2. CİLT MADDE BAŞLIKLARI

BÂB (bâb, bâb-i devlet/se'âdet, der, kapu), 7

BÂB-i EYVALLAH bk. "Eyvallah kapısı"

BABASI GÜNEŞ ANASI AY, 9

BABİL (Bâbil, Bâbilistân, Bâbül), 9

BABİL KUYUSU (Çâh-i Bâbil, Çeh-i Bâbül), 10

BÂC, bâc ü harâc, 11

BACAK, 12

BACAKLI, 12

BÂD bk. "Rüzgâr"

BÂDÂM bk. "Badem"

BÂDÂMÎ GÜL bk. "Badem çiçeği"

BÂDÂMÎ KEMHA bk. "Badem nakışlı kemha"

BÂDÂMÎ MÜHÜR (mühr-i bådâmî), 12

BÂDÂMÎ NAHL bk. "Badem dalı"

BÂDE bk. "Şarap"

BÂDE ÇAKMAK bk. "Çakmak"

BÂDE-i DÜŞİNE bk. "Mey-i düşîne"

BÂDE-FÜRÜŞ bk. "Mey-fürüş"

BA'DE HARÂBİ'-BASRA, 13

BÂDE-i KATTÂL bk. "Kattâl"

BÂDE SÜZMEK bk. "Mey süzmek"

BADEM (bâdâm), 13

BADEM ÇİÇEĞİ (bâdâmî gül, gül-i bådâm), 16

BADEM DALI (nahl-i bådâm), 17

BADEM NAKIŞLI KEMHA (bâdâmî / bâdem nakış kemhâ), 18

BADEM ŞEKERİ (şeker-bâdâm, şeker-i bådâm), 18

BADEMLİ EKMEK, bademli çörek, 19

BADEMLİ PELTE bk. "Pelte"

BÂD-i GURÜR bk. "Gurur"

BÂD-i HAZÂN bk. "Sonbahar rüzgân"

BÂD-i SABÂ bk. "Rüzgâr"

BÂD-i ŞİMÂL bk. "Şimâl Rüzgân"

BÂDİYE, 20

BÂD-PÂ, båd-pây, 20

BAGAL, 20

BAĞ (bâg), 21

BÂĞ-i 'ADL, 21

BÂĞ-i DÂD bk. "Bağdat", "Bâg-i 'adl"

BÂĞ-i İREM bk. "İrem"

BAĞA SALMAK, 21

BAĞBAN (bâg-bân), 21

BAGDÂD bk. "Bağdat"

BAĞDÂDÎ (Bagdâdî) [kâğıt], 23

BAĞDÂDÎ (Bagdâdî) [kumaş], 23

BAĞDAT (Bâgdâd, Begdâd), 23

BAĞDAT POŞUSU bk. "Poşu"

BÂĞÎ, 26

BAĞIR BAŞI bk. "Bağrı başlı"

BAĞLAMAK, 27

BAĞLAMALI (bağlamalı delü / divâne), 27

BAĞRA TAŞ BASMA, 28

BAĞRI BAŞLI, bağrı başı, 29

BAĞRI DAĞ (bağrı dâg olma), 30

BAĞRI DELİK (sînesi / yüregi delük, delüklü sîne), 31

BAĞRI KAN (hûnîn-ciger, sîne pür-hûn olma), 32

BAĞRI YUFKA (bağrı yufka), 33

BAHÂÎ bk. "Nakşebendî"

BAHAR (bahâr, bahâristân, devr-i gül, evvel-bahâr, fasl-i gül, nev-bahâr, tâze bahâr), 34

BAHAR BULUTU bk. "Bulut"

BAHÂR-i SİYEH bk. "Siyah bahar"

BAHAR ŞERBETİ (şerbet-i bahâr, şerbet-i bahârî), 39

BAHAR YAKISI bk. "Yakı"

BAHÂRİSTÂN bk. "Bahar", "Bahçe"

BAHÂRİSTÂN [kitap], 40

BAHASI ELDE (behâsî elde görülmek), 41

BAHÇE (bâg, bâğçe, böstân, gülistân), 41

BAHR [akarsu] bk. "Akarsu"

BAHR [deniz] bk. "Deniz"

BAHR-i 'ADEN bk. "Aden denizi"

BAHR-i AHDAR (bahr-i nîlî), 41

BAHR-i MU'ALLAK bk. "Bahr-i ahdar"

BAHR-i MUHÎT bk. "Okyanus"

BAHR-i NÎLÎ bk. "Bahr-i ahdar"

BAHREYN, 42

BAHŞ-i GÂİB (hisse-i gayb), 44

BAHŞ-i KALENDERÎ, 44

BAHT bk. "Talih"

BAHT AYNASI (âyine-i baht), 45

BAHT UYKUSU, baht uyanıkığı, 45

BA'İR bk. "Deve"

BAKÂ (bekâ), 46

BAKA KALMAK (baka / bekâ kalmak), 46

BAKAM (bakem, bakkam bekem), 47

BÂKIL, 48

BAKIŞ bk. "Nazar"

BAL ('asel, nûş), 48

BALDIRI ÇIPLAK, 49

BALGAM, 50

BALGAM BIRAKMAK, 51

BALGAMÎ, 52

BALIK (mâhî, semek), 52

BALIK [astronomi] (Hût, Semek), 55

BALIK BURCU (Bürce-i mâhî, Hût, Semek, keyn, Sîmâk), 56

BALIK DİŞİ (dendân-i mâhî), 57

BALIKÇIL OTAÇASI bk. "Sorguç"

BALIKPAZARI (bâzâr-i mâhî), 57

BALIKLARIN KEBAPOLMASI (mâhilerin biryân olması), 57

BALINDA MUMUNDA OLMA bk. "Mumunda balında olma"

BÂL-i MEGES bk. "Sinek kanadı"

BÂLİN bk. "Yastık"

BÂLİN-i HIŞT bk. "Bâliš-i hişt"

BÂLİŞ bk. "Yastık"

BÂLİŞ-i HIŞT, bâlîn-i hişt, 57

BALMUMU (şem'-i 'asel), 59

BALMUMU YAPIŞTIRMA, 59

BALTA ASMA, 60

BALTA / KILIÇ GÖMME, 60

BALYEMEZ (bal yimez), 60

BÂM, 61

BAN (bân), 61

BANG-i CERES bk. “Zil”
BÂR (yük), 61
BÂR-GÂH bk. “Dergâh”
BÂRÂN bk. “Yağmur”
BÂRÂN BAĞLAMA, 62
BÂRÂN UYKUSU bk. “Yağmur uykusu”
BARATA, 63
BARBARİÇA, 63
BARBAROS (Barbarosa), 64
BÂRBED (Bârbüd), 64
BARIŞ bk. “Adalet, barış”
BARÎ (bârî), 65
BARMAK GÖTÜRME bk. “Parmak getirme”
BARMAK KALDURMA bk. “Parmak getirme”
BASAK DÜŞME, düşürme, 65
BASAR bk. “Nazar”
BASIP GEÇMEK (basup geçmek), 65
BASİRET EHLİ bk. “Nazar ehli”
BASMA bk. “Çiğnetme”
BAŞ [âşğın] (ser, re’s), 66
BAŞ [yara], 69
BAŞ [coğrafya], 69
BAŞ AÇIK, 70
BAŞ AÇIK YALIN AYAK bk. “Deryûze”.
BAŞ AÇMA, 70
BAŞ ÇATMAK, 71
BAŞ ÇEKMEK, 72
BAŞ ÇEVİRMEK, başını çevirmek, 72
BAŞ EĞMEK, 73
BAŞ KALDIRMAK, 76
BAŞ KAYISI, başı kayı (baş kayısı, başı kayı), 76
BAŞ KESMEK, 77
BAŞ KOŞMAK, 78
BAŞ KOYMAK, 81
BAŞ OYNAMAK, baş ile oynamak, 81
BAŞ TAHTA, 82
BAŞ ÜSTÜNDE DEĞİRMEN YÜRÜTME bk. “Başa taş çevirme”
BAŞ ÜSTÜNDE NAL KESMEK bk. “Başa at nalı taşıma”, “Nal kesme”
BAŞ ÜSTÜNDE KUŞ YUVASI bk. “Mecnun”
BAŞ ÜSTÜNE LEĞEN KOYMA bk. “Başa kızgın leğen koyma”
BAŞ YARASI (dag-i ser), 82
BAŞ YAZISI, 83
BAŞA AKÇE DİZME (Başa akçe takma), 83
BAŞAAKÇE/ALTIN SAÇMA bk. “Saçı saçma”
BAŞA ATEŞ YAKMA bk. “Başa ateş yakma”
BAŞA ATEŞ YAKMAK (baş od yakmak), 83
BAŞA ÇEVİRME bk. “Baştan çevirme”
BAŞA ÇIKMAK, başa çıkarmak, 84
BAŞA ÇİÇEK TAKMA bk. “Çiçek takınma”
BAŞA ÇİĞZİNME, başa çizginme, 87

BAŞA ÇİVİ ÇAKMA (baş mih kakma), 87
BAŞA DEĞİRMEN ÇEVİRME bk. “Başa taş çevirme”
BAŞA DEM DÜŞMEK, 88
BAŞA GÜL SAÇMA bk. “Gül saçma”
BAŞA GÜN DOĞMAK, 88
BAŞA İLETMEK bk. “İşi başa iletmek”
BAŞA KALMAK bk. “Cana başa kalmak”
BAŞA KANAT SOKMA bk. “Başa tüy takınma”
BAŞA KAYNAR SU GEÇMEK, başa ıssı su koyulmak, 89
BAŞA KIZGIN TAS GEÇİRME bk. “Ateş tasi”
BAŞA NAL KESME bk. “Nal kesme”, “Başa at nalı taşıma”
BAŞA PARMAK KOYMA (cebîne barmak koma), 90
BAŞA SU KOYMAK bk. “Başına su koymak”
BAŞA TAKKE OLDURMA (başına takye oldurma), 90
BAŞA TAŞ ÇEVİRME, başa değirmen çevirme, 90
BAŞA TELLER TAKMA, 91
BAŞA TOPRAK KOYMA, başa toprak, 92
BAŞA TÜY TAKINMA (baş per/yün sokunma), 94
BAŞA VARMAK, işi başa varmak, 95
BAŞA YÜN SOKUNMA bk. “Başa tüy takınma”
BAŞI AŞAĞI OLMAK (başı aşağı olmak), 96
BAŞI FELEĞE ERMEK bk. “Başı göğeme”
BAŞI GÖĞE ERMEK (başı eflâke / hevâya irmek), 98
BAŞI HEVÂYA İRMEK bk. “Başı göğeme”
BAŞI HIRKAYA ÇEKMEK (ser-be-ceyb, ser-be-girbân eylemek), 100
BAŞI KAYI OLMAK bk. “Baş kayısı”
BAŞI ORTAYA KOYMAK (ser der-miyân eylemek), 102
BAŞI TAŞRA, 103
BAŞI TORBAYA KOYMAK, 103
BAŞINA ATEŞ YAKMAK bk. “Başa ateş yakmak”
BAŞINA ÇIKMAK bk. “Başa çıkmak”
BAŞINA DÖNMEK, üstüne dönmek, 104
BAŞINA SU KOYMAK, 104
BAŞINA TAŞ ÇEVİRME bk. “Başa taş çevirme”
BAŞKA BAŞINA, 105
BAŞKA ÇIKMAK, başka çıkarmak, 105
BAŞKA MEHTER (başka mihter, başka başına mihter), 105
BAŞKA SANCAK, 106
BAŞLI PINAR (başlı burjar), 106
BAŞMAK bk. “Ayakkabı”
BAŞMAKÇILAR, 107

BAŞTAATNALITAŞIMA (başta nal kesme), 107
BAŞTA ATEŞ YAKMA (başta çıra/hasır yakma), 109
BAŞTA ATEŞ YANMAK (Başta od yanmak), 110
BAŞTA ÇIRA YAKMA bk. “Başa ateş yakma”
BAŞTA DEĞİRMEN DÖNDÜRME bk. “Başa taş çevirme”
BAŞTA HASIR YAKMA bk. “Başa ateş yakma”
BAŞTA KADEH KIRILMA bk. “Kabak başa patlama”
BAŞTA KADEH TAŞIMA, 111
BAŞTA YARA AÇMA bk. “Baş yarası”
BAŞTAN AŞMAK, 111
BAŞTAN AYAĞA GÖZ OLMAK (ser-tâ-be-pâ dide olmak), 111
BAŞTAN AYAĞA KULAK OLMAK (ser-tâ-be-pâ gûş olmak), 112
BAŞTAN ÇEVİRME, başa çevirme / çizginme, 113
BAŞTAN ÇIKMAK, baştan çıkarmak, 114
BAŞTAN KARA, baştan kara etmek, 116
BAŞTAN KADEH (kâse-i ser), 117
BAŞTARDA (başdarda), 117
BAT (batt), 118
BAT (bat-i mey, bat-i sahbâ, bat-i şerâb), 118
BATLAMYUS (Batlamyûs, Batlîmûs), 119
BAYDAK bk. “Piyade”
BAYKARA, Baykara Meclisi, 119
BAYKUŞ (bûm, cugd), 121
BAYRAK (‘alem, livâ, rây, râyet), 124
BAYRAK ARSLANI (şîr-i ‘alem / livâ / râyet), 130
BAYRAK GÖSTERME, 130
BAYRAM (‘id, ‘iyd), 131
BAYRAM ERTESİ (bayram irtesi), 136
BAYRAM PAPAZI (bayram keşîşi), 136
BAYRAM YERİ (‘iyd-geh, meydân-i ‘iyd), 137
BAYRAMÎ, 139
BAYRAMÎ CÂME, 139
BAYRAMÎ KEFEN, 139
BÂZ bk. “Şahbaz”
BÂZ-i SEFÎD (bâz-i sipîd), 139
BÂZÂR bk. “Pazar”
BÂZÂR ETMEK (satu / bâzâr eylemek), 140
BÂZÂRI BOZULMAK bk. “Pazarı bozulmak”
BÂZÛ-BEND bk. “Pazbent”
BE BAK, be bak be bak, 141
BEBR (beber, bebr-i beyân), 141
BED-AHTER, 144

BEDAHSAN, bedahş ocağı (Bedahşân, bedahş), 144
BEDEL-i MÂ-YETEHALLEL (eser-i mâ-yetehallel), 146
BEDEN bk. “Vücut”
BED-GÜHER, 147
BEDÛZZAMAN (bedî‘ü’z-zemân), 147
BED-LİKÂ, 147
BED-MEST, 148
BED-MEZHEB, 149
BEDR bk. “Dolunay”
BEDR-i DÛCÂ, bedrî‘d-dücâ, 150
BEDRİN HİLAL OLMASI, 150
BEDÛH (Büddüh), 150
BEG bk. Aşk oyunu
BEG bk. “Bey”
BEG [avcılık], 151
BEG BÖRKÛ bk. “Bey borkü”
BEG GÜZEL, 152
BEGLENMEK bk. “Beylenmek”
BEGLERBEGİ bk. “Beylerbeyi”
BEGTER, 152
BEHÂ bk. “Baha”
BEHİŞT-i NAKD (cennet-i nakd), 152
BEHLÛL (Behlûl-i Dâna / Dîvâne), 153
BEHMEN [takvim], 153
BEHMEN [hükümdar], 154
BEHMEN [botanik], 156
BEHRAM bk. “Merih”
BEHRÂM-i ÇÛBÎN, 156
BEHRÂM-i GÛR, 157
BEHREMÂN, yâkût-i behremânî, 158
BEHZÂD (Bihzâd), 159
BEKRÎ, 160
BEKTAŞI (Bektaşî), 161
BEL (bil, meyân, miyân), 162
BEL BAĞLAMAK (miyân-beste olmak), 165
BELA (belâ), 168
BELÂBİL, 170
BELÂGAT, 171
BEL‘AM-i BÂÛR, 173
BELBELE (bûlbûle), 174
BELEK (bilek), 174
BELİ ÇEMBER ETME, 175
BELİK, belek, belük, bilük, 175
BELİK ASMAK bk. “Tirkeş asmak”
BELKIS (Belkîs, Belkiys), 176
BEN (bej, fûlful, hâl), 178
BENÂN ber-DEHÂN bk. “Parmak ağızda”
BENÂN-i MU‘CİZ bk. “Şakku’l-kamer”
BENÂTÛNNÂŞ (Benât-i na‘ş, Benâtü’n-na‘ş), 185
BEND GEÇMEK, bend eylemek, 186

BENDE DÜŞMEK, 187
BENDE ÇEKMEK, 187
BENDE-i HALKA-be-GÛŞ, 189
BENDER (bender-gâh, bender-geh), 189
BENEFS, benefşe bk. “Menekşe”
BENEFS ŞARABI bk. “Menekşe şarabı”
BENEFS ŞERBETİ bk. “Menekşe şerbeti”
BENEFS-ZÂR [müzik], 194
BENEK ALTINLI bk. “Altın benekli”
BENEKLİ bk. “Altın benekli”
BENG bk. “Esrar”
BENGAL, Bengâle, 195
BENGÎ bk. “Esrarkeş”
BENÎ ASFER bk. “Asferoğulları”
BENLENMEK (benlenmek), 196
BER-ÇEŞM, 196
BER-DÂR OLMAK, 196
BER-KENÂR bk. “Derkenar”
BERAT (berât), 198
BERAT GECESİ (leyle-i berât), 199
BERBAT [müzik], 200
BERBER (ser-tirâş), 200
BERBER DÜKKÂNI, 204
BERCÎS bk. “Müşteri”
BERDÛ‘l-‘ACÛZ bk. “Kocakarı soğukları”
BEREHMEN bk. “Brahman”
BERG-i ‘AYS (berg-i ‘ıyş, berg-i tareb), 204
BERG-i BÎD bk. “Sögüt yaprağı”
BERG-i GÛL bk. “Gül yaprağı”
BERG-i HAZÂN bk. “Sonbahar yaprağı”
BERG-i KÂH bk. “Saman”
BERG ü NEVÂ bk. “Berg-i ‘ays”
BERG-i SEBZ (yeşil yaprak), 205
BERG-i SÛSEN bk. “Süsen yaprağı”
BERG-i TERRE, 206
BERK bk. “Şimşek”
BERMEKİ bk. “Ca‘fer-i Bermekî”
BERS bk. “Afyon”
BERZAH, 207
BEŞ HİLAL, beş hilal üstünde bir dolunay, 208
BET-KİŞ bk. “Kış”
BEVL-i ŞEYTÂN, 208
BEY BÖRKÛ (beg borkü, sultân borkü), 209
BEY GÜZEL bk. “Beg güzel”
BEYÂBÂN (deşt, sahrâ, yabân), 210
BEYAN (beyân), 211
BEYÂZ ARZ (Arz-i Beyzâ), 211
BEYÂZ-i ‘AYN bk. “Göz ağ olma”
BEYÂZ-i DÎDE (beyâz-i ‘ayn), 212
BEYAZ DÜŞMEK, beyaz gelmek, 212
BEYAZA ÇIKMA (beyâza çıkmak) [kitâbet], 212
BEYAZA ÇIKMAK, 214
BEYDAK bk. “Piyade”

BEYDAK VERME, 214
BEYÎT (beyt), 214
BEYKOZ (Begkoz, Bigkoz), 215
BEYLENMEK (beglenmek), 216
BEYLERBEYÎ (begler begi), 217
BEYT bk. “Beyit”
BEYT-i AHZÂN (Beytü’l-hazen, Külbe-i ahzân), 219
BEYT-i HARÂM (Beytü’l-harâm), 221
BEYT-i MAKDÎS (Beytü’l-Makdis), 224
BEYT-i MA‘MÛR (Beytü’l-Ma‘mûr), 225
BEYT-i MERHÛN, 227
BEYTÛ‘l-AHZÂN bk. “Beyt-i ahzân”
BEYTÛ‘l-HARÂM bk. “Beyt-i Harâm”
BEYTÛ‘l-HAZEN bk. “Beyt-i ahzân”
BEYZA bk. “Yumurta”
BEYZA bk. “Devekuşu yumurtası”
BEYZA-i AL bk. “Paskalya yumurtası”
BEYZA-i BEYZÂ bk. “Yumurta”
BEYZA-i FELEK, 227
BEYZA-i HÛKM bk. “Beyza-i tugra”
BEYZA-i LU‘B bk. “Hokkabaz mühresi”
BEYZA-i PÛLÂD, beyza-i tîg, 228
BEYZA-i SÛRH bk. “Paskalya yumurtası”
BEYZA-i TÎG, 229
BEYZA-i TUGRA (beyza-i hükm), 230
BEYZA-i ZÂG, 231
BEYZA-i ZÂG-i ŞEB, 232
BEYZA-i ZER, beyza-i zerrîn, 232
BEZM bk. “Meclis”
BEZM-i CÂN (bezm-i dil), 233
BEZM-i DİL bk. “Bezm-i cân”
BEZM-i ELEST bk. “Elest bezmi”
BEZM-i EZEL bk. “Elest bezmi”
BEZM-i İRFAN bk. “İrfan meclisi”
BEZM-i FENÂ bk. “Fenâ bezmi”
BEZM-i HARÎFÂN, bezm-i harîfâne, 234
BEZM-i MEY bk. “Meclis”
BEZM ü REZM, 234
BEZM-i ŞÛRÂ, 235
BEZMEK, 236
BIÇAĞA DÜŞMEK bk. “Hançere düşmek”
BIÇAK KEMİĞE DAYANMAK, 236
BIYIK ALTINDAN GÛLME bk. “Rîş-hand”
BÎD bk. “Sögüt”
BÎD-i MECNÛN, 237
BÎ-DİL, 238
BÎGÂNE (bî-gâne), 239
BÎH bk. “Ayva”
BÎH, 239
BÎ-HABER, 239
BÎ-HÂSIL, 239
BÎHİŞT-i NAKD bk. “Behişt-i nakd”

BÎJEN, 240
BÎJEN KUYUSU bk. “Çâh-i Bijen”
BÎKR-i FİKR (bikr-i ma‘nâ, bikr-i nazm), 241
BÎKR-i KELÂM bk. “Bikr-i fikr”
BÎKR-i MA‘NÂ bk. “Bikr-i fikr”
BİLÂL, Hz. **Bilâl-i Habeşî**, 243
BİLAŞKERME (pilaşkerme), 246
BİLİŞ, 246
BİLLAH (billâhi), 246
BİMÂR (haste-i ‘ışk), 246
BİM ü ÜMİD (bîm ü recâ, bîm ü ümmîd, havf ü recâ), 248
BİN KEZ ÖLME bk. “Corcis”
BİNAYA BAYRAK ASMA bk. “Bayrak”
BİNİŞ, 249
BİNT-i İNEB, **bintü’l-ineb** bk. “Üzüm kıızı”
BİR AĞIZ, 249
BİR AĞIZDAN, 250
BİR AYAK ÜSTÜNDE BİN AYAK, 250
BİR AYAK ÜSTÜNDE BİN YALAN, 251
BİR AYAK ÜZRE DURMA, 251
BİR KILINA ASMAMAK, 252
BİR OK ATIMI YER, 253
BİR OK ATIMI YERE İSTİKBAL, 253
BİR TAHTADA (yek tahtada), 253
BİR YAKADAN BAŞ ÇIKARMA, 254
BİR YANA ETMEK (bir yaña eylemek), 255
BİSÂT, 256
BÎ-SER ü PÂ, **bî-ser ü sâ mân**, 257
BÎ-SER ü SÂMÂN bk. “Bî-ser ü pâ”
BİSMİL KUŞU (murg-i bismil), 259
BİSÛTÜN (Küh-i Bisütün, Bî-sütün), 259
BÎ-ŞÛMÂR, 262
BÎVE bk. “Dul kadın”
BOĞA BURCU bk. “Sevr”
BOGASI, 262
BOĞAZA KİRİŞ GEÇMEK, 262
BOĞAZA KURŞUN AKITMA bk. “Kurşun akıtma”
BOĞAZI İPLİ (bogazı, boynu iplü), 262
BOĞAZI İPTE, **boğazı urganda**, 264
BOKRAT (Bukrât), 265
BORNOS (bornûs), 266
BÖSTÂN (Büstân), 266
BÖSTÂN [eser adı] (Büstân), 267
BOY [âşığın] (kadd, kâmet), 268
BOY [sevgilinin] (endâm, kadd, kâmet, yâl), 270
BOY MUSKASI bk. “Heykel”
BOYANMAK, 273
BOYNA ÇEMBER SALMA bk. “Boyna halka takma”
BOYNA ELEK ASMA bk. “Elek asma”
BOYNA HALKA TAKMA, **çember salma**, 274

BOYNA İP TAKMA, 274
BOYNA KEFEN ALMA (kefen-ber-dûş olma), 274
BOYNA KİRİŞ GEÇMEK bk. “Boğaza kirış geçmek”
BOYNA MENDİL BAĞLAMA, 275
BOYNA TUZ TORBASINI TAKILMAK, 275
BOYNU BAĞLI (boynu baglu, gerden-beste), 276
BOYNU İPLİ bk. “Boğazı ipli”
BOYNU KEFİL OLMAK, **boynuna almak**, **boynu olmak**, 276
BOYUNNAALMAK bk. “Boynu kefil olmak”
BOYNU ÇEMBERDE KOMAK, 277
BOYNUZASMAK bk. “Kapiya boynuz asmak”
BOYNUZ ÇALMAK, 277
BOYUN [âşığın] (gerden), 277
BOYUN [sevgilinin] (gerden), 278
BOYUN OLMAK bk. “Boynu kefil olmak”
BOZA (bûze), 280
BOZDOĞAN, 281
BÖCEK, 281
BÖLÜK BAŞI, 281
BÖREK, **şeker börek** (bûrek), 282
BÖRK (berek, bürk), 283
BRAHMAN (berehemen, berhemen), 286
BÛ bk. “Büy”
BÛ bk. “Ebû”
BÛ ‘ALÎ bk. “İbni Sina”
BÛ’l-FEVÂRİS bk. “Ebû’l-fevâris”
BUÇUK, 288
BUDELÂ bk. “Abdal”
BUĞDAY bk. “Kendüm”
BUHARA (Buhârâ), 288
BUHTÛNNASR (Buhtî’n-Nasr, Buht-i Nasr), 290
BUHUR (bahûr), 290
BUHUR ETME, 291
BUHURDAN (mecmer/micmer, mecmere/micmere), 291
BUHURUMERYEM (buhûr-i Meryem/Meryemî), 295
BUKALEMUN (bûkalemûn), 296
BULANIK, **bulanmak** (bulanuk), 297
BULUDÎ NAKŞ, 300
BULUT (ebr, sehâb), 300
BÛM bk. “Baykuş”
BU RÂ (bu rây), 305
BURAK (Burâk), 305
BURC bk. “Burç”
BURC-i ÂB, **burc-i âbî**, 306
BURC-i ESED bk. “Arslan burcu”
BURC-i ŞEREF (bürc-i şeref), 307
BURÇ [kale burcu] (burc, bürc), 308
BURÇLAR (bürc), 308
BÛRİYÂ (bûriye, hasîr), 309

BÛRİYÂ NAKŞI (nakş-i bûriyâ), 311
BURKA bk. “Peçe”
BURMA ASTAR bk. “Astar”
BURNA KIL GEÇİRME, 312
BURUN [âşığın] (bînî, enf), 312
BURUN [sevgilinin] (bînî, enf), 313
BÛS, **bûse**, 314
BÛSE-GÂH, 316
BÛSELİK, 317
BÛTİMÂR (bûtîmâr), 317
BÛY (bû, râyiha), 317
BÛY-i PİRÂHEN (bûy-i pîrehen), 318
BUZ (yah), 318
BÛLBÛL (‘andelîb, hezâr, hezâr-âvâz), 320
BÛLBÛL ve KARGA KISSASI (kıssa-i bül-bül ü zâg), 325
BÛLBÛLE bk. “Belbele”
BÛLBÛLYUVASI, 325
BÛNYÂD URMAK, 325
BÛNYÂDÎ ÂB ÜSTÜNDE, 326
BÛRC bk. “Burç”
BÛŞRÂ, 326
BÛT bk. “Put”
BÛT-GEDE, **büt-hâne** bk. “Puthane”
BÛT-i ÇİN, 326
BÛT-i TERSÂ, 327
BÛYÛ bk. “Sihir”
BÛYÛCÛ (câdû, câzû, sâhir, sehâr), 327
BÛYÛCÛ ÇÖMLEĞİ, 328
BÛYÛCÛYÛ SUYA ATMA (cadiyî suya salma), 329
CÂBÛLKÂ, **Câbülsâ** (Câbülika, Câbürsâ), 331
CADI bk. “Büyücü”
CADIYI SUYA SALMA bk. “Büyüctüyü suya atma”
CÂDÛ bk. “Büyücü”
CÂDÛ-yi EZRAK, 331
CA‘FER-i BERMEKÎ (Ca‘fer-i Bagdâd), 331
CA‘FER-i TAYYÂR, 332
CAFERÎ (Ca‘ferî) [mezhep], 332
CA‘FERÎ bk. “Ca‘ferî altın”
CA‘FERÎ (Ca‘ferî) [kâğıt cinsi], 332
CA‘FERÎ ALTIN (zer-i Ca‘ferî), 332
CÂHİZ, 333
CAİZE (câ‘ize, câyize), 334
CALİNOS (Câlimûs), 334
CÂLUT (Câlût), 335
CÂM bk. “Kadeh”, 336
CAM (câm, şîşe), 336
CÂM [coğrafya], 338
CAM AYNASI (âyine-i câm, âyine-câm, âyine-i revzen), 338
CÂM-i FAGFÛR bk. “Fağfur kadeh”

CAMA OK ATMA (şîşeye ok atma), 339
CÂMASB, 340
CAMBAZ (cân-bâz, resen-bâz, rismân-bâz), 341
CÂM-i CEM, **Câm-i Cemşid** bk. “Cem kadehi”
CÂM-i CİHÂN-NÛMÂ bk. “Cem kadehi”
CÂM-i GADDÂRÎ bk. “Gaddârî”
CÂME (libâs), 345
CÂME DAĞITMAK, 347
CÂME-i EZRAK, 347
CÂME-i GÛL-RENG bk. “Gül-gûn kabâ”
CÂME-HÂB (câme-h‘âb), 347
CÂME-i NÂ-PÂK, 348
CÂME-i SEBZ (sebz câme), 348
CÂME-i ZERK ü RİYÂ bk. “Sofu cüb-besi”, 349
CÂME YAKMAK, 349
CAMÎ (câmî), 349
CÂMÎ, **Câmîler**, 352
CAN (cân), 353
CAN AĞZA GELMEK, 355
CÂN-BÂZ bk. “Cambaz”
CAN GÖZÜ bk. “Gönül gözü”
CAN ERİTMEK, 355
CAN İPİ bk. “Rište-i cân”
CAN KESEĞİ, 356
CAN OTU, 356
CAN PAZARI, 357
CAN VERİP DERT ALMAK, 357
CAN VERMEK, 358
CAN YEDİRMEK (cânlar yidürmek), 359
CANA BAŞA KALMAK (başa kalmak, câna kalmak), 359
CANA DOYMAK (câna toymak), 359
CANA GEÇMEK (câna geçmek), 360
CANA GELMEK (câna gelmek), 360
CANA KALMAK bk. “Cana başa kalmak”
CÂNÂN bk. “Sevgili”
CANFES (cânfes, cân-fezâ), 361
CANI OLMAK, 361
CANINI ‘ASÂYA KOYMAK bk. “Calinos”
CANLI YAKI (cânlu yakı), 362
CÂRÛB bk. “Süpürge”
CÂRÛB-i LÂ, 362
CAVLAK, **Cavlakî** (Cevlâkî, Cüvâlık), 362
CÂY-i ENGÜŞT, 363
CÂZÛ bk. “Cadi”
CEBE SATMAK, **cebe göstermek**, 363
CEBHEYE RAKAM ÇEKME bk. “Alın damgalama”
CEBÎN bk. “Alın”
CEBR-i HÂTIR, 363
CEBRAİL (Cebra‘îl, Cibrîl-i Emîn, Nâmûs-i Ekber, Rûhü’l-Emîn, Rûhü’l-Kuds, Sidre-nişîn), 363

CEDVEL bk. “Cetvel”
CEDVEL-i ÂB, **Cedvel-i Sîmîn**, 365
CEFA [feleğin cefası] (cevr-i felek, sitem-i rûzgâr), 366
CEFA [sevgilinin cefası] (cefâ, cevr, ezâ, kahr, sitem, zulm), 367
CEHENNEM, **cehennem ateşi** (cahîm, tamu), 369
CEHÛD bk. “Yahudi”
CELÂCİL bk. “Zil”
CELÂL bk. “Cemâl ve celâl”
CELÂLE, 372
CELÂLÎ, 372
CELLAT (cellâd), 373
CELLAT ÇEŞMESİ, 378
CEM, **Cemşid**, 378
CEM bk. “Cemşid”
CEM AYNASI bk. “Cem kadehi”
CEM‘ü’l-CEM‘ (cem‘-i cem‘), 379
CEM‘ ü FARK, 379
CEM KADEHİ (âyine-i câm-i Cem, âyine-i gîtî-nümâ, câm-i Cem, câm-i âlem / cihân / gîtî-nümâ, sâger-i Cem), 379
CEMÂL bk. “Yüz”, “Güzellik”
CEMÂL ve CELÂL, 381
CEMÂL SEYRÎ (seyr-i cemâl), 383
CEM‘İYYET-i HÂTIR, 383
CEMŞİD (Cem), 384
CENÂBET, 386
CENÂN bk. “Gönül”
CENG-i HARBÎ, **çeng-i harbî**, 386
CENG-i KASSÂB bk. “Kasap cengi”
CENG-i ZER-GER bk. “Kasap cengi”
CENİN (cenîn), 387
CENNET (cinân, ravza-i Rıdvân, uçmak), 387
CENNET-i NAKD bk. “Behişt-i nakd”
CER (cerr), 393
CERÂD bk. “Çekirge”
CERCİ (cerrâr, cerî), 393
CERES bk. “Çan”[kilise çanı], “Zil”
CERÎ bk. “Cerci”
CERİDE, 394
CERRAH (cerrâh), 395
CERRAH MİLÎ bk. “Mil vurma”
CERRÂR bk. “Cerci”
CESED, 397
CETVEL bk. “Cedvel”
CETVEL, **cetvel çekme** (cedvel), 398
CEVÂB, 398
CEVÂB-i TELH, 399
CEVÂHİR MACUNU (ma‘cûn-i cevâhir), 400
CEVHER, 401
CEVHER-i ÂYİNE, 402
CEVHER-DÂR, 402
CEVHER-EFSÂN bk. “Mücevher saçma”

CEVHER GÖSTERME, 403
CEVHER SAÇMA bk. “Mücevher saçma”
CEVHER-i TİG (gevher-i tîg), 403
CEVHER YAKA, **cevher yakalu**, 405
CEVHERÎ (gevherî), 406
CEVHERÎ, 406
CEVHERÎ [bilgin], 406
CEVHERÎ HİL‘AT (cevherî kabâ), 406
CEVNE, 407
CEVR bk. “Cefâ”
CEVŞEN bk. “Zırh”
CEVŞEN [dua], 407
CEVZÂ bk. “İkizler burcu”
CEYB, 407
CEYHUN bk. “Nehirler”
CEYLAN (âhû, âhû-yi müşgîn), 408
CEYPÂL bk. “Çipâl”
CIVA (sîm-âb, zeybak / zîbak), 410
CİBRİL bk. “Cebraîl”
CİCOZ OYUNU, 412
CİFR-i CÂMÎ, 413
CİĞER, 413
CİĞER KANI (hûn-i ciger), 413
CİĞER KEBABI bk. “Kebab”
CİĞER VASLASI, 414
CİĞERÎ, 414
CİĞERÎ SADE (cigeri sâde), 414
CİHAN bk. “Âlem”, “Dünya”, “Felek”
CİHÂN, 414
CİHÂN-BAHŞ, 414
CİHAN BEGLERİ, 415
CİHÂZ bk. “Çeyiz”
CİLÂ bk. “Göze cilâ vermek”
CİLVE, **cilve-ger**, 415
CİLVE-GÂH, 417
CİN ÇAĞIRMA (da‘vet, okuma, perî-h‘ânî), 417
CİSM bk. “Vücut”
CİVAN (cûvân), 418
CİVANKAŞI (cûvân kaşı), 418
CİVANPERÇEMİ (cûvân perçemi), 419
CORCİS (Cercîs), 419
CÖMERTLİK (cûd, kerem, sehâ, sehâvet), 419
CÖNK (sefine), 421
CÛD bk. “Cömertlik”
CUMA VAİZİ (vâ‘iz-i cum‘a), 422
CÛY bk. “İrmak”
CÛBBE bk. “Cübbe ve destar”
CÛBBE ve DESTAR (cübbe vü destâr), 422
CÛDÂ, 424
CÛDÂM bk. “Cüzzam”
CÛFT ü TÂK, **tâk ile cûft**, 425
CÛLÂB, **cüllâb** bk. “Gülsuyu”
CÛND-i GAYB bk. “Gayb askerleri”

CÜNÜN bk. "Deli, deliler"
CÜRA (cür'a, dürd, dürdü), 426
CÜR'A CERRÂRI, *kadeh cerrârî*, 427
CÜRADAN (cür'a-dân), 427
CÜRADAN (cür'a-dân, mahzen, mahzenü'l-esrâr), 428
CÜR'ASINI İÇMEK, 429
CÜVÂN bk. "Civan"
CÜZZAM (abras, baras, cüdâm, cüzâm, ebreş, miskîn), 430
ÇÂCÎ, *Çâcî kemân*, 433
ÇADIR (çader, çâder-i Meryem, çetr) [kuyafet], 433
ÇADIR (çâder, çadır, çetr, hayme, hîme), 434
ÇADIR ALEMÎ (mehçe), 440
ÇADIR BAŞA YIKILMA bk. "Çadır yıkma"
ÇADIR ÇİÇEĞİ (çâder / çâdir çeçegi), 441
ÇADIR DİREĞİ, *otağ sütunu*, 442
ÇADIR GÖLGELİĞİ (günlük/günlük, säyebân), 443
ÇADIR KAZIĞI bk. "Veted"
ÇADIR MEHTERÎ (hîme-zen, mihter-i çâder), 443
ÇADIR YIKMA, *çadır başa yıkılma*, 444
ÇAĞA YAY (kemân-i Çağa), 445
ÇÂH bk. "Kuyu"
ÇÂH-i BÂBİL bk. "Babil kuyusu"
ÇÂH-i BİJEN, *Çâh-i mihmân*, 445
ÇÂH-i KEN'AN bk. "Çâh-i Yûsuf"
ÇÂH-i MİHMÂN bk. "Çâh-i Bijen"
ÇÂH-i NAHŞEB (çâh-i Mukanna', çeh-i Nahşeb), 446
ÇÂH-i NEDÂMET bk. "Çâh-i Yûsuf"
ÇÂH-NİŞİN bk. "Çeh-nişîn"
ÇÂH-i RASAD, 448
ÇÂH-i RÜSTEM, 450
ÇÂH-i YÛSUF (Çâh-i Ken'an), 450
ÇÂH-i ZENAHDÂN bk. "Çene çukuru"
ÇÂK-i GİRİBÂN bk. "Yaka yırtma"
ÇAKIR [kuş], 454
ÇAKIR, *çagır* [içki], 454
ÇAKIR [keskin], 455
ÇAKIR [göz], 455
ÇAKIRCIBAŞI, 455
ÇAKIRKEYF (çakır-keyf), 456
ÇAKMAK, 456
ÇAKMAK, *bâde / mey çakmak*, 457
ÇÂLÂK bk. "Çüst eri"
ÇALAR SAAT (çağ sâ'at), 458
ÇALGI YASAĞI bk. "Musikî Yasağı"
ÇALIŞMAK, 459
ÇALMA, *çalmalı* (çalmalı), 460
ÇALMAK, 460
ÇALPARA bk. "Çâr-pâre"

ÇAN bk. "Zil"
ÇAN [kervan çanı] bk. "Kervan", "Zil"
ÇAN [kilise çanı](ceres, çağ, derâ, nâkûs), 462
ÇAN SAAT bk. "Çalar saat"
ÇANAK bk. "Kâse"
ÇANAK ÇALMA (çağak çalma, çinî çalma), 464
ÇANAK YALAYICI bk. "Kâse-lis"
ÇANAKLIK, 465
ÇAPARIZ (çapariz, paçariz), 465
ÇÂR UNSUR bk. "Dört unsur"
ÇARBAĞ (Çâr-bâg), 465
ÇÂR-BÂLIŞ, 467
ÇÂR-DARB, 468
ÇÂR-EBRÛ, 469
ÇÂR-ERKÂN (çâr rûkn), 470
ÇÂRGÛL, 471
ÇÂR-PÂRE (çihâr-pâre), 472
ÇÂR-TEKBİR (çihâr tekbir, tekbir-i çâr), 474
ÇÂR-ÛMMEHÂT bk. "Dört ana"
ÇÂR-YÂR bk. "Dört halife"
ÇÂRE, 474
ÇARH bk. "Felek"
ÇARH-i ATLAS bk. "Atlas feleği"
ÇARH-i ÇÂRÛM bk. "Dördüncü felek"
ÇARH-i FELEK, 475
ÇARH OKU bk. "Zemberek oku"
ÇARH OKU (tîr-i çarh, tîr-i kazâ), 475
ÇARH URMAK, *çarha girmek*, 476
ÇARHA, *çarhacı* bk. "Çarka, çarkacı"
ÇARHA, *çarha çekme* (kösre, çarha tutma), 478
ÇARHA ÇEKME bk. "Çarha, çarha çekme"
ÇARHA GİRMEK bk. "Çarh urmak"
ÇARHACI bk. "Çarka, çarkacı"
ÇARHINA DOKUNMAK, 479
ÇARHÎ KALKAN (çarhî siper), 480
ÇARKA, *çarkacı* (çarha, çarhacı, delil-i râh), 482
ÇARMIH, *çâr-mih itme* (çâr-mih), 482
ÇARŞI bk. "Pazar"
ÇATAL BAYRAK, 483
ÇATAL KAZIK, 484
ÇATAL YAZI, 484
ÇATMA, 485
ÇAVUŞ OKU bk. "Islık oku"
ÇEGÂNE, *çegân*, 485
ÇEH-i BÂBİL bk. "Babil kuyusu"
ÇEH-NİŞİN (çâh-nişîn), 486
ÇEHRE bk. "Yüz"
ÇEKÂÇÂK (çek-â-çâk), 486
ÇEKDİRİ bk. "Çektiri"
ÇEKDİRMEK bk. "Çektirmek"
ÇEKİLMEK, 487
ÇEKİNMEK, 487
ÇEKİP ÇEVİRMEK (çektüp çevirmek), 488

ÇEKİRDEĞİNİ ÇIKARMA, 490
ÇEKİRGE (cerâd, melâm, melâh), 490
ÇEKMEK, 492
ÇEKTİRİ (çekdüri, çekdürme), 493
ÇEKTİRMEK (çekdürmek), 493
ÇELENK bk. "Sorguç"
ÇELENK TAKINMA bk. "Başa tüy takınma"
ÇELİK YAY (kemân-i âhenîn), 494
ÇELİPÂ bk. "Haç"
ÇEMÂNE, 494
ÇEMBER [müzik] bk. "Çenber"
ÇEMBER [mimarî] (çenber-i kandîl), 495
ÇEMBER [giyim], 495
ÇEMBER [güreş], 496
ÇEMBER, *beşik çemberi* (çenber-i mehd), 496
ÇEMBER, *cambaz çemberi* bk. "Çemberden geçmek"
ÇEMBER ASMA bk. "Meyhaneye çember asma"
ÇEMBER BAĞLAMA bk. "Göze çember bağlama"
ÇEMBER ETMEK (çenber eylemek, çenber takmak), 496
ÇEMBER YELKEN, 497
ÇEMBERDE HALLAÇ (çenberde hallâc), 497
ÇEMBERDEN GEÇME (çenberden geçme), 498
ÇEMBERDEN GEÇMEK [müzik], 499
ÇEMBERDEN GEÇMEK (çenberden geçmek), 499
ÇEMEN (çemen, sahn-i çemen, sebze-zâr), 501
ÇEMENÎ, *çemenî câme* (libâs-i çemenî), 502
ÇENÂR bk. "Çimar"
ÇENBER bk. "Çember"
ÇENBER [müzik], 502
ÇENBER-i KANDİL bk. "Çember" [mimarî]
ÇENBERDE HALLÂC bk. "Çemberde hallaç"
ÇENE, *çene altı* (eçek, gabgab, zakan/zekan, zenah/zenahdân), 502
ÇENG bk. "Erteng"
ÇENG, 506
ÇENG-i HARBÎ bk. "Ceng-i harbî"
ÇENGEL, 509
ÇENGEL (çengâl), 509
ÇENGEL ÇİÇEĞİ, 511
ÇENGELİSTAN, 511
ÇENGİ, 512
ÇENTİYÂN bk. "Çintiyân"
ÇERÂĞ bk. "Çerağ"
ÇERÂĞ-i ÇEŞM bk. "Çeşm-çerâğ"
ÇERÂĞ-i RÛŞEN, 512
ÇERAĞ, 513
ÇERAĞ AKÇESİ (nezz akçesi), 515
ÇERAĞ UYANDIRMAK, 517

ÇERAĞA FİLORİ DİKME bk. "Çerağ akçesi"
ÇERÂĞÂN, 517
ÇEŞM bk. "Göz"
ÇEŞM [çeşme], 519
ÇEŞM-i BED-MEST bk. "Çeşm-i siyeh-mest"
ÇEŞM-BEND, 519
ÇEŞM-i BÜLBÛL bk. "Çeşmibülbül"
ÇEŞM-ÇERÂĞ, 520
ÇEŞM ü ÇERÂĞ bk. "Çeşm-çerâğ"
ÇEŞM-ÇEREZ (çeşm-i çerez), 521
ÇEŞM-i ÇEREZ bk. "Çeşm-çerez"
ÇEŞM-i EJDER (dîde-i ejder), 522
ÇEŞM-i HORÛS (dîde-i horûs), 522
ÇEŞM-i PÂK, *çeşm-i pâk-bâz*, 523
ÇEŞM-i SİYEH-MEST, 524
ÇEŞM-i SÛZEN, 524
ÇEŞM-i ŞÂHİD-BÂZ, 525
ÇEŞME, *çeşme-sâr*, 526
ÇEŞME-i HAYVÂN bk. "Hayat suyu"
ÇEŞME-i HIZR bk. "Hayat suyu"
ÇEŞME-i HURŞİD bk. "Güneş"
ÇEŞMİBÜLBÛL (çeşm-i bülbül) [camcılık], 529
ÇEŞMİBÜLBÛL (çeşm-i bülbül) [tekstil], 530
ÇETR bk. "Çadır"
ÇETR, 532
ÇETR-i SÛLEYMÂN, *çetr-i Süleymânî*, 532
ÇETR-i ŞÂHÎ, 533
ÇEVGÂN (çevgen, savlecân), 534
ÇEVGÂN TOPU (güy), 536
ÇEYİZ (cihâz), 538
ÇÂR bk. "Çâr"
ÇIKMAK, 539
ÇINGIRAK bk. "Zil"

ÇİN SEHER bk. "Çin seher"
ÇINAR (çenâr), 539
ÇINAR ve KABAK (çenâr ü kedû), 543
ÇIRAĞ, *çırak* bk. "Çerağ", 544
ÇIRAĞAN bk. "Çerâğân"
ÇİÇEK, *Çiçekler* (ezhâr, şükûfe), 544
ÇİÇEK SUYU bk. "Âb-i şükûfe"
ÇİÇEK TAKINMA, 546
ÇİÇEĞE ALTIN SERPME, 546
ÇİFTE ÖKSÜZLER, 547
ÇİĞ bk. "Ham"
ÇİĞDEM (şenbelîd), 547
ÇİĞİL (Çigil), 548
ÇİĞİL MUMU (şem'î Çigil), 549
ÇİĞNETME, *basma*, 549
ÇİH-i BÂBİL bk. "Babil kuyusu"
ÇİHÂR-YÂR bk. "Dört Halife"
ÇİHİL-PÂ (çihl-pâ), 550
ÇİLE [okçuluk] bk. "Yay kirişi"
ÇİLE (çille, çille-i merdân, erba'in) [tekke], 550
ÇİLLE [okçuluk] bk. "Yay kirişi"
ÇİN (Çin, Çin ü Mâçîn, Çin ü Hatâ), 552
ÇİN bk. "Çin-i cebîn"
ÇİN AYNASI (âyine-i Çinî, Çinî âyene, seccancel), 554
ÇİN-i CEBİN, 554
ÇİN ü HATÂ bk. "Çin"
ÇİN HEYKELİ bk. "Büt-i Çin"
ÇİN RESSAMLARI bk. "Çin"
ÇİN SEHER (çin seher, subh-i sâdik, subh-i sâni), 556
ÇİNGENE, *Çingeneler* (Çengân, Çengâne, Kıpî), 557
ÇİNİ (çinî, fagfûr, kâşi), 560

ÇİNİ ÂYENE bk. "Çin aynası"
ÇİNİ ÇALMA bk. "Çanak çalma"
ÇİNİ DEVÂT (çinî devât), 563
ÇİNİ KABÂ (çinî kaftan), 563
ÇİNİ SİPER, 564
ÇİNTİYÂN, *çentiyân*, 564
ÇİPÂL, *ceypâl*, 565
ÇİRİŞ GEÇMEK, 565
ÇİVİ (eşser, mih, mismâr), 566
ÇİY TANESİ bk. "Şebnem"
ÇİZME (mûze), 568
ÇİZMECİ, *Çizmeli*, 569
ÇOBAN (çobân, râ'î, şebân, şübân, şübân), 570
ÇOCUK bk. "Oğlan"
ÇOK BAŞLI (çok başlu/başlı, pâresi çok), 572
ÇOKAL bk. "Zırh"
ÇOMAK (şomak), 573
ÇOMAK bk. "Ser-deste-i Kalender"
ÇÖKMEK, *çok urmak*, 574
ÇÖREK OTU (habbetü's-sevdâ, sipend), 575
ÇÛB-i NEBÂT bk. "Şeker kamışı"
ÇÛB-i TE'DİB, 576
ÇÛB-i ZERRİN bk. "Altın asa"
ÇUBUK, *çüb-i duhân* (çıbık), 577
ÇUBUK BERE bk. "Serçeye çubuk bere"
ÇUBUK ÇALMAK (çıbık çalmak), 578
ÇUBUK KALKAN (çıbık kalkan), 579
ÇUBUK KILIÇ (tığ-i çüb, tığ-i çüpîn), 579
ÇUBUK SÜRME, 580
ÇUBUKLU (Çıbıklı), 580
ÇUBUKLU BAHÇE (Çıbıklı Bahçe), 581
ÇUL bk. "Kara çul"
ÇÜN, *Çünkü*, 581
ÇÜST ERİ (çâlâk, çüst ugrı), 582

Bu kitap günümüz insanının Fuzûlî, Bâkî, Nedîm gibi şairlerin eserlerini kolayca okuyup anlayabilmesi amacıyla hazırlandı. Bu şiiri vücuda getiren 650 civarında dîvân ve mesnevînin yaklaşık 1.500.000 beyti taranıp eski edebiyatın nirengi noktaları madde başları haline getirilerek zengin örneklerle izah edildi. **Osmanlı Şiiri Kılavuzu**'ndaki madde başlıkları, bugün yanlış bir adlandırmayla daha çok "Divan Şiiri" diye bilinen edebiyatın temel kavramlarını örnekleriyle açıklıyor. Kılavuzu kullananların ellerine aldıkları eski bir şiir metnini, önemli ölçüde çözüp tadına varabileceği inancındayız.

Eski şiir, aradaki engeller kaldırıldığında gerçekten okuması ve yorumlaması son derece zevkli bir meşgaledir. Bu şiirin her beyti, bize yüzyıllar öncesinden gönderilmiş birer bilmece gibidir. Bunları çözmek, insanda heyecan ve bir yenisini daha çözüp anlama isteği uyandırır.

Bundan 300-500 sene önce yaşamış bir söz ustasının zihninin kıvrımlarından kopan ince bir espiyri! 21. yüzyılda yeniden keşfedip zevkine varabilmek, bambaşka bir heyecan konusudur. **Osmanlı Şiiri Kılavuzu** ile toplumumuzun, tarih ve kültürüyle daha güçlü bağlar kurabileceğine inanıyoruz.

OSMANLI ŞİİRİ KILAVUZU

ISBN 978-99-53-2-0011-4

